

HALİFE el-KÂDİR DÖNEMİNDE BAĞDAT'TA YAŞANAN DİNÎ-SİYASÎ HADİSELER VE ONUN SÜNNÎ SİYASETİ

Süleyman GENÇ*

RELIGIOUS AND POLITICAL EVENTS IN BAGHDAD DURING THE REIGN OF CALIPH al-QÂDIR (H.381-422/991-1031) AND HIS SUNNI POLICY

In the Abbasid History, the century from the beginning of the Caliphate of al-Qadir (h. 381-422/991-1031) until the death of Seljuki Sultan Malikshah (h. 485/1092) is an important period in terms of the religious and political movements and the events which took place in Baghdad. It is in this period that Abbasid Caliphs concentrated their efforts to regain military power, religious authority and credibility of the caliphate that was threatened by the Shiite Ebuwayhid rulers' assaults on Abbasids. Further, during the reign of the Caliph al-Qadir, the Ghaznavids and later during the reign of Caliph al-Qaim, the Seljukids entered into the process of Sunni Muslims regaining political protection and support against other sects by means of explaining the Sunni creed. For these reasons this century in Islamic history can be called the period of political and religious revival.

In this regard, this article will deal with the political and religious events in Baghdad during the caliphate of al-Qadir, his policy of protecting and making Sunni Islam as the dominant view; and as well as the consequences of his efforts to protect the Abbasid Caliphate against the Buwayhid and Fâtımûlî pressure and threats, in the chronological order.

Giriş

Abbâsî tarihinde el-Kâdir Billâh'ın h. 381/m. 991'de halife oluşundan,¹ Selçuklu Sultanı Melikşah'ın h. 485/m. 1092'de ölümüne² kadar geçen yaklaşık bir asırlık dönem, Bağdat'ta cereyan eden siyasî, dinî hareketler ve olaylar açısından incelediğimizde oldukça ehemmiyet arz ettiğini görürüz. Zira bu süreç; Abbâsî halifelerinin, Şîf-

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Suleyman.genc@deu.edu.tr

¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnu'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, Tah. Kâsım es-Sâmîrâî, Leiden 1973, 183; İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 1-13, Beyrut 1399/1977, 9/80-82.

² Melikşah'ın dönemi ve ölümü için bkz. Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsîru'l-Huseynî, *Zubdetü't-Tevârîh Ahbâru'l-Ümerâi ve'l-Mülûki's-Selcûkiyye* (Ahbâru'd-Devleti's-Selcûkiyye), Tah. Muhammed Nûreddîn, Beyrut 1405/1985, 135-153; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, 196 v.d.

Büveyhî emirleri³ karşısında kaybettiği siyasî, askerî güç ve yetkilerini yeniden kazanma ve onların baskısından kurtulma⁴ ve dolayısıyla Abbâsî hilâfetinin siyasî - dinî otoritesinin ve itibarının iâdesi yolundaki çabaların yoğunlaşması; daha da önemlisi, - el-Kâdir devrinde Gaznelilerin, el-Kâim zamanında ve sonrasında Selçukluların bu sürece dahil olmalarıyla- Ehl-i Sünnet'in⁵ ya da Sünnî İslâm anlayışının tekrar iktidar desteğine kavuşması ve diğer İslâm mezhepleri karşısında, varlığını ve üstünlüğünü müdafaa ve muhafaza edebilmesi için, zaman zaman Sünnî inanç esaslarının açıklanması gibi olaylara şahitlik etmiştir. İşte bu bakımlardan aynı dönemi, genel İslâm tarihi içerisinde siyasî plânda olduğu kadar; dinî açıdan da "yeniden canlanış", "yeniden diriliş", "yeniden silkiniş" ve "geçiş dönemi" şeklinde isimlendirip ve öyle değerlendirmenin yaşanan tarihî hadiselerle uygun düşeceğini söylemek mümkündür.⁶

Nitekim, ileride üstünde duracağımız gibi, el-Kâdir, halifelik yaptığı (h. 381-422/m. 991-1031) dönemde, onun adına nispeten ve kaynaklarda, "er-Risâletü'l-

³ Büveyhîler hakkında bkz. Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad of (334/946-447/1055)*, Calcutta 1954; Hasan Munaymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhiyye (es-Siyâsî ve'l-İktisâdî ve'l-İctimâî ve's-Sekâfî) Mukataatü Fâris, Kahire 1408/1988*; Heribert Busse, *Chalif und Grosskönig Die Buyiden im Iraq, Beirut 1969-Weisbaden*; Heribert Busse, "Iran Under the Buyids", *Cambridge History of Iran, IV/250 - 304*, Türkçe Terc. "Büveyhîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, V/509-562*; Claude Cahen, "Buweyhids or Buyids", E.I.2 Ed, 1/1350-1357.

⁴ Abbâsî halifeleri ile Büveyhî emirleri arasındaki münasebetler için bkz. Vefâ Muhammed Ali, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fî Ahdi Tasalluti'l-Büveyhiyyîn*, İskenderiye 1991, 41-60, 63-80; Hasan Müneymine, *Târîhud-Devleti'l-Büveyhiyye*, 182-191; Âmir Hasan Siddîkî, *Caliphate And Sultanate in Medieval Persia*, Karachi 1969, 91-128; Mafizullah Kabir, "The Relation of The Buwayhid Amirs With The Abbâsîd Caliphs", *Journal of Pakistan Historical Society, II (Sayı: 3) Karachi 1954, 228-243*; C. Cahen, "Buwayhids or Buyids", E.I.2 Ed., 1/1350-1357.

⁵ "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat", "Ehl-i Sünnet", "Sünnîlik" gibi isimlerle anılan Sünnî İslâm anlayışı, İslâm dünyasında ortaya çıkmış olan çeşitli fırkaların Kur'an'ı ve Sünnet'i kendi anlayışları ve temayülleri doğrultusunda, özüne aykırı bir biçimde açıklama ve anlama teşebbüsleri karşısında, Kur'an'ı ve Sünnet'i Peygamber'in, sahâbenin, sefein, kısacası Müslümanların çoğunluğunu teşkil eden ana gövdenin anladığı şekilde anlamaya ve kabulüne dayalı inançlar ve onun çevresinde oluşan hareket olarak tarif edebiliriz. Bu inançlara ve inançlara da "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat" denilmiştir. Bu çoğunluk, ümmetten kopmama hususundaki ısrarını ve Hz. Muhammed'den sonra İslâm toplumunun dinî ve dünyevî liderinin, yani halifenin kim olacağı konusunda siyasî tavrını, bu meselenin çözümüyle ilgili Kur'an'da ve hadiste tayin ve tespit olmadığı ve dolayısıyla bu konunun belli ilkeler dahilinde İslâm toplumunun inisiyatifine ve tercihine bırakıldığı anlayışıyla gösterip, Hulefâ-i Râşidîn'in tarihî sırasını olduğu gibi kabul edip, Emevî idaresini birtakım zulüm ve haksızlıklarına rağmen, meşrû idare olarak kabul ederek ortaya koymuştur. Ehl-i Sünnet hakkında bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Trk. Terc.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank. 1991, 246 v.d.; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İst. 1990, (Genişletilmiş 4. Baskı), 51-53, 54 v.d.; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Trk. Terc.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank. 1981, 318 vd, 328, 331-338.

⁶ Nitekim kaynaklarımız, el-Kâdir'in hayatından ve döneminden söz ederken, onun Abbâsî hilâfetinin şeref ve itibarını yükselttiğinden ve ayrıca Ehl-i Sünnet mezhebini koruyucu ve güçlendirici faaliyetlerinden bahsederler. Zaten bu hususlar yazımızın akışı içinde ele alınacaktır. El-Kâdir'in hayatı ve söz konusu faaliyetleri hakkında bkz. Ebû Şucâ Muhammed b. el-Huseyn er-Ruzrâvârî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, Kahire 1334/1916, 207-208; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhu'l-Ümem*, 1-18, Beyrut 1412/1992, 14/353-357, 15/220; İbnu'l-İmrânî, *el-İnbâ*, 183-187; Kâmil, 9/80-82, 414-417; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1-14, Beyrut 1966, 12/31-32; Abdü'l-Mecid Ebu'l-Futûh Bedevî, *er-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fî'l-Meşrûk'l-İslâmî mine'l-Karni'l-Hâmisî'l-Hicrî hattâ Sukûti Bağdâd*, Kahire, 1408/1988, 61 vd.; Henri Laust, "La Resistance Sunnite Sous le Califat D'al-Qâdir (381-422/991-1031)", *La Pensée et L'Action Politiques D'al-Mawardi (364-450/974-1058)*, *Revue Des Etudes Islamiques, XXXVI/1968, 52, 63 vd*; Henri Laust, "Les Agitations Religieuses À Baghdad Aux IVe Et Ve Siecles De L'Hegire", *Islamic Civilisation 950-1150*, Ed. D.S. Richards, *Paper on Islamic History III*, Oxford 1973, 169 vd.; Dominic Sourdel, "al-Kâdir Billah", E.I.,2ed, 4/378-379.

Kâdiriyye", "*İ'tikâdü'l-Kâdiri*" (Kâdirî Akidesi, Kâdiri Âmentüsü) adıyla yer alan ve Sünnî inanç esaslarını belirten ve Sünnîlik dışındaki inanç ve düşünceyi reddeden bir bildiri veya muhtırayı hilâfet divanında, zamanın önde gelen dinî, ilmî, idârî şahsiyetlerin onayıyla çıkarmış ve hattâ camilerde okutarak halka ilân etmiştir. Bilindiği gibi, Ehl-i Sünnet inanç esasları daha önceki dönemlerde tespit edilmiştir. Buna rağmen o, kendi zamanının siyasî, dinî ve sosyal şartlarında ve zemininde Sünnî İslâm anlayışını oluşturan bu hususları acaba neden resmen ilân ederek yeniden gündeme getirme ihtiyacını duydu. İşte bu hususları makalemizin akışı içinde incelemeye çalışacağız. Ancak burada şu kadarını söylemek mümkündür: Anlaşıldığı kadarıyla el-Kâdir, aktaracağımız faaliyetleriyle, diğer İslâm anlayışları ya da mezhep ve fırkalar karşısında, Sünnî düşünceyi müdafaa ederek, onu yeniden hâkim inanç -belki de iktidar mevkiine getirme- dönemini başlatmıştır⁷ denilebilir.

Zira takip edilen siyaset açısından el-Kâdir dönemi, bazı özellikleri ile fevkalâde dikkat çekicidir. Nitekim bu dönemde, bir yandan Sünnî anlayışın yeniden ihyasını sağlamak için siyasî, dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik yönden bazı tedbirlerin alındığını ve bu yöndeki faaliyetlerin önünün açıldığı; diğer yandan da söz konusu faaliyetlere zemin hazırlayacak ve onu destekleyecek başka gelişmelerin yaşandığı, bütün bunlara ilâveten, Ehl-i Sünnet anlayışına ve mensuplarına hilâfet makamının desteğinin verildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, el-Kâdir, bu siyasetiyle, hem Sünnî anlayışın esaslarını yeniden ortaya koyarak, Kur'ân ve hadislerde belirtilen İslâm inançlarına aykırı, fırka ve görüşlere savaş açıp onlarla mücadele etmeyi, hem de Büveyhî emirlerinin tahakkümü altında, büyük ölçüde siyasî, askerî, maddî ve hattâ dinî yetkilerini ve nüfuzunu kaybeden Abbâsî hilâfetini yeniden eski gücüne ve etkinliğine kavuşturmayı hedefliyordu. Tabii bu arada, zaten onun maksatlarına hizmet edebilecek ve dolayısıyla onun işini kolaylaştıracak bazı gelişmeler zuhur etmeye başlamıştı bile. Zira görüleceği üzere, h. 381/m. 991 tarihinden itibaren, Büveyhî Devleti eski gücünü ve kudretini büyük ölçüde kaybetmeye başlayacak;⁸ buna karşılık aynı dönemde Sünnî inancı benimsemiş ve bu nedenle Abbâsî hilâfetini meşru kabul ederek bağlılığını bildiren Gazneliler yükselişe geçecek ve akabinde de aynı özellikleri haiz Selçuklular tarih sahnesine çıkacaklar ve bu hadiselerin seyrini epeyce etkileyeceklerdir.⁹

İşte farklı tarafların zihinlerinde böylesine değişik hedeflerin bulunduğu, farklı hesapların yapıldığı bir zamanda ve ortamda, Abbâsîlerin merkezi Bağdat'ta cereyan

⁷ Zaten bu konu yazımızın içerisinde tafsilatlı bir şekilde incelenecektir.

⁸ Çünkü Adudu'd-Devle'nin 372/982-83'te ölümünden sonra Büveyhî Devleti'nde taht kavgaları nedeniyle devletin birliği ve gücü büyük ölçüde zaafa uğramıştır. Bu hususta bkz. Heribert Busse, "*Büveyhîler*", D.G.B.İ.T., 5/547 v.d.; Hasan Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 137 v.d.; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty*, 69 v.d.; D. Sourdel, "*al-Kâdir Billah*", 378.

⁹ Gaznelilerin Abbâsî yanlısı Sünnî siyaseti yazımızın akışı içinde ele alınacaktır. Bu konuda ayrıca bkz. Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsi*, 63, 65, 75, 77, 99; Henri Laust, "*La Resistance Sunnite*", 52-53; Bernard Lewis, "*Abbasids*", E.I., 2. Ed., 1/20; C. E. Bosworth, "*The Imperial Policy of The Early Ghaznavids*", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1-77, 54-55, 58-82; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, New Delhi, 1971, 160 v.d.; Claude Cahen, "*Buwayhids or Buyids*", 1/1355-56; Ayrıca Selçukluların Abbâsî ve Ehl-i Sünnet yanlısı siyasetleri için bkz. Süleyman Genç, *Fâtımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsiri İsyanı*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995 (Basılmamış Doktora Tezi) 116 v.d.

eden siyasî ve dinî hadiseler; hem kendini Sünnî İslâm'ın koruyucusu ve temsilcisi gören Abbâsî halifesini ve Ehl-i Sünnet mensuplarını, hem bu dönemde doğu İslâm dünyasında siyasî ve askerî otoritenin fiilî sahibi Büveyhîleri ve hem de öteden beri Ehli Beyt'ten geldikleri iddiasıyla, Müslümanların, meşru, dinî ve siyasî liderlik hakkının kendilerine âit olduğu inancıyla hareket ederek, bunu gerçekleştirmek için mücadele eden Şîî-İsmâîlî Fâtımîleri, kısacası top yekûn İslâm toplumunu ilgilendiriyor ve bu yönlerden oldukça büyük önem arz ediyordu. Çünkü izah etmeye çalıştığımız sebeplerden ötürü, Bağdat'ta yaşanan şiddetli halk ayaklanmaları ve çatışmalar, Ehl-i Sünnet ile Şîî kitlenin mezhep kavgaları ve kelâmcıların tartışmaları arasında devam eden dinî-siyasî hadiseler artık sıradan vakalar değildi. Zaten üzerinde duracağımız hadiselerin seyirinin takibiyle, bunlardan bir mana ve netice çıkarmaya çalışan bir araştırmacı için, o dönemin tarihinin aydınlatılmasına ışık tutacak malzemeyi ve ipuçlarını bulabiliriz. Yine bu olaylar bizce, sadece Şîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki ilişkileri açıklamakla kalmayıp; aynı zamanda, Sünnî inancın formüle edilişiyle ortaya çıkan ve iktidarın ya da siyasî otoritenin sahibi olmanın tabiatından kaynaklanan bazı problemleri de açıklayacaktır.¹⁰

İşte işaret ettiğimiz hususlar bağlamında ve biraz daha geriye giderek dönemin tarihine bakıldığında; zaten h. 334/m. 945 yılında Büveyhîlerin Bağdat'a gelişinden¹¹ itibaren Ehl-i Sünnet ile Şîa taraftarları arasında çatışmaların dikkat çekici biçimde arttığı görülür. Bunda büyük ölçüde Büveyhî emirlerinin hilâfet makamı üzerinde kurdukları hakimiyet ve uyguladıkları baskının yanı sıra, Şîa yanlısı uygulamalarının da payının olduğu muhakkaktır.¹² Yukarıda, el-Kâdir'in halife oluşuyla, Bağdat'ta yeni bir dönem ve buna bağlı olarak yeni vakalar zincirinin ortaya çıkmaya başladığını belirtmiştik. Bu tespitten hareketle, bu dönemin genel çerçevesini, Sünnî inancı müdafaa etmek ve korumak, Abbâsî hilâfetinin otoritesini yeniden tesis etmek şeklinde çizmek mümkündür. Zaten öyle olduğunu düşünüyoruz ve bunu göstermeye çalışacağız. Makalemizin akışından anlaşılacağı üzere, el-Kâdir bunu, çok gariptir ama şüphesiz hilâfet makamının elinde olmayan, maddî, siyasî, askerî gücüyle değil; sadece reel-politik davranarak, kendi beceri ve faaliyetleriyle ve başarılı siyasetiyle ve aynı zamanda gayeleri ve davası uğrunda büyük çabalar sarf ederek gerçekleştirmiştir diyebiliriz.¹³ Şimdi artık, kaynaklarda yer alan ve onun döneminde cereyan eden dinî-siyasî hadiselerin bir kısmını kronolojik bir bakış açısıyla incelemeye geçebiliriz:

¹⁰ Henri Laust, "Les Agitations", 169.

¹¹ *Muntazam*, 14/42-45; *Kâmil*, 8/176; İbrâhim Selmân el-Kürevî, *el-Büveyhiyyûn ve'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, Kuveyt 1402/1982, 176 v.d.

¹² Büveyhî emirlerinin Abbâsî halifelerine karşı davranışlarının ve onlarla olan münasebetlerinin temelinde hiç kuşku yok ki, imamet ya da hilâfet konusunda farklı bir anlayışa ve inanca sahip olmaları gerçeği yatmaktadır. Dolayısıyla Büveyhîler Şîî anlayışa mensubiyetleri sebebiyle, Abbâsîlerin hilâfeti gascbettiklerini kabul ederek, onların meşruiyetlerine inanmazlar. Muellif Büveyhîler döneminde, Abbâsî halifeleri, Büveyhî emirlerinin elinde âdetâ bir oyuncak olmuşlardır denmektedir. Bu hususta bkz. *Kâmil*, 8/178; *Bidâye*, 12/68, Ayrıca Büveyhîlerin Şîî yanlısı uygulamaları ve Abbâsî halifeleri münasebetleri için bkz. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *el-Asaru'l-Bâkiyye an Kurûni'l-Hâliye*, Leipzig 1923, 132; Hasan Muneynine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 128 v.d.; Mafizullah Kabir, "The Relation of the Buwayhids...", 228-243; Vefâ Muhammed Ali, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, 44-61, 63-80; Claude Cahen, "Buwayhids or Buyids", E.I., 2. Ed., 1/1350-1357.

¹³ Henri Laust, "Les Agitations", 169; Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsî*, 61 v.d.; D. Sourdel, "al-Kâdir Billah", E.I. 2. Ed., 4/378.

I. H. 381-402/M. 991-1011 YILLARI ARASINDA BAĞDAT'TA CEREBAN EDEN DİNİ-SİYASÎ HADİSELER VE EL-KÂDİR'İN TAVRI VE SİYASETİ

El-Kâdir'in halife oluşunu takip eden yıllarda, kaynaklarımız Sâbur b. Erdeşir¹⁴ tarafından h. 383/m. 994 yılında "Dârü'l-İlm" adıyla, Bağdat'ın Şiî Kerh (Babü'l-Kerh)¹⁵ mahallesinde bir kütüphane kurulduğunu ve buraya bir çok kitap vakfedildiğini bildirirler.¹⁶ Hattâ bazı tarihçiler bu kütüphaneyi İslâm'da ilk medrese olarak kabul ederler.¹⁷ Aslında bu davranış gayet sıradan ve belki de herkesin yapması gereken bir faaliyet idi. Ancak bu kütüphanenin nerede ve ne maksatla kurulduğu; ne gibi olaylara sebep olduğu bizim üzerinde durduğumuz konu açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, el-Kâdir'in konu ettiğimiz faaliyetlerine ve siyasetine, ilk olarak bu kütüphanenin kuruluşu vesilesiyle başladığımız görüyoruz. Zira Henri Laust'un işaret ettiği ve bizim de onunla hemfikir olduğumuz üzere, bu kütüphanenin Şiî Kerh mahallesinde - ve belki de Şiî inancına hizmet etmek maksadıyla¹⁸ kurulduğunu düşünen el-Kâdir, buna mukabil, Ehl-i Sünnet mensuplarına ve inancına hizmet gayesiyle Bağdat'ın Harbiye¹⁹ mahallesinde cuma namazlarının kılınacağı büyük bir cami (Cuma Câmii) inşâ ettirerek cevap verdi.²⁰

Şiîler tarafından öteden beri bayram kabul edilen ve kutlanan "10 Muharrem Aşûre" ve 18 Zilhicce "Gadir Hum" günlerinin, Büveyhî Emiri Muizzü'd-Devle (h. 334-356/m. 945-967) tarafından h. 352/m. 962 de resmî tatil ve bayram günü ilân edilip genelleştirilmesi,²¹ bundan sonra Bağdat'taki Şiî-Sünnî çatışmalarının en önemli nedeni ve kaynağı haline geldi. Nitekim h. 389/m. 998 yılında, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anmak için 10 Muharrem Aşûre günü ve 18 Zilhicce Gadir Hum bayramlarının Şiîler tarafından coşku ile kutlanması sırasında büyük halk kargaşaları ortaya çıktı. Kaynakların ifadesine göre, akabinde Bağdat'ın Sünnî mahallelerinden biri olan

¹⁴ Sabur b. Erdeşir, Büveyhî emiri Bahâü'd-Devle'nin vezirliğini yapmış olup 416/1025-26'da vefat etmiştir. Onun hakkında bkz. *Muntazam*, 15/172; *Kâmil*, 9/350; İbn Hallikân, *Vefayâtül-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zemân*, Tah. İhsân Abbâs, 1-7, Beyrut 1397/1977, 2/354-356; *Bidâye*, 12/19.

¹⁵ Kerh mahallesi Bağdat'ın Kûfe'ye açılan kapısı üzerinde, Şîa imamlarından bazılarının kabirlerinin bulunduğu ve genellikle sakinlerinin çoğunluğu Şiî olan bir mahalledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 1-5, Beyrut 1397/1977, 1/457; Guy le Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkiyye*, Arapça'ya Terc. Beşir Fransis- Kurkis Avvad, Beyrut 1405/1985, 49; George Makdisi, *History and politics in Eleventh Century Baghdad*, Great Britain 1990, IV, 180, 195, 196.

¹⁶ Bkz. *Muntazam*, 14/366, 15/172; *Kâmil*, 9/101, 350; *Bidâye*, 11/312, 12/19; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Türkçe'ye Terc. Ali Yardım, İst. 1976, 135, 155, 184-185, 283.

¹⁷ Bkz. *Bidâye*, 11/312; Henri Laust, "Les Agitations", 170.

¹⁸ Bu hususta bkz. "Henri Laust", "Les Agitations", 170; Claude Cahen, "Buwayhids or Buyids", 1352. Ancak biz, görebildiğimiz Sünnî tarih ve tabakât kitaplarında Sabur b. Erdeşir'in Şiîliğine dair bir kayıt bulamadık. Ama o, Şiî tercüme-i hâl kitaplarında yer almaktadır. Meselâ; bkz. *A'yanü's-Şîa*, 7/169-170. Öte yandan muhtemelen bu kütüphanenin Bağdat'ın Şiî mahallesi ve merkezi olarak bilinen Kerh'de kurulmuş olması dolayısıyla, gerek, Henri Laust, gerek, C. Cahen söz konusu kütüphanenin Şiî inancına hizmet etmek gayesiyle tesis edilmiş olduğunu kabul etmektedirler. Biz de bu kanaati paylaşıyoruz.

¹⁹ Harbiye Mahallesi, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel'in kabrinin bulunduğu, sakinleri Sünnî olan ve Kerh mahallesinin karşısında yer alan bir mahalledir. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, 2/237; *Büldânü'l-Hilâfe*, 49; George Makdisi, *History and Politics*, Ilv/428, 439.

²⁰ Söz konusu câminin inşası için bkz. *Muntazam*, 14/365; *Bidâye*, 11/312; Henri Laust, "Les Agitations", 170.

²¹ Muizzü'd-Devle'nin bu günleri umumî bayram haline getirmesi için bkz. *Muntazam*, 14/352; *Kâmil*, 8/549-550; *Bidâye*, 11/243; Vefâ Muhammed Ali, *Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 66-71; C. Cahen, "Buwayhids or Buyids", 1352.

Bâbü'l-Basra²² ahalisi; bu Şîî gün ve bayramlarına karşılık, biri Muhtâr es-Sekafi isyanı sırasında öldürülen Mus'ab b. Zübeyr'in ölüm tarihi 18 Muharrem'i onun türbesini ziyaret günü yaparak; diğerine de, Hicret esnasında Hz. Muhammed ve Hz. Ebu Bekir'in bir mağaraya girip Mekkeli müşriklerin takibinden kurtuldukları gün olan 26 Zilhicce'yi anma ve bayram kabul ederek karşılık verdiler.²³

Böylesine duygu, his ve heyecanların arttığı gergin bir ortamda, gerek Sünnîler gerekse Şîîler tarafından, karşılıklı olarak ihdas edilip kutlanan bu gün ve bayramlar, ister istemez bu kitleleri karşı karşıya getirebilecek bir zemin oluşturmaktaydı. Mamefi h. 392/m. 1002 yılındaki anma ve kutlamalar dolayısıyla Bağdat sokakları her kesimden halkla dolup taşmış; fakat sonrasında bu törenlerde yükselen galeyan, Şîî inancına mensup Hz. Ali taraftarları ile Sünnî ve Abbâsî yanlıları arasında silâhlı çatışmalara neden olmuştu. Neticede her iki taraftan bir hayli insan hayatını kaybetti.²⁴ Tarihçimiz İbnu'l-Esir'e göre, h. 391/m. 1001'de başlayan bu olaylarda; önce Kerh ahalisiyle Türkler arasında çatışmalar yaşanmış ve Türklerden pek çok kişi ölmüştü. Daha sonra bunun üzerine, Bağdat Sünnîleri, Kerh halkına karşı Türklere yardım ettiler; fakat başarı sağlayamadılar. Çatışmalar daha da vahim bir hal alınca, halkın önde gelenleri durumu halletmek üzere araya girdiler ve olaylar ancak böyle yatıştırılabildi.²⁵ Öte yandan, aynı yıl muhtemelen Bağdat ileri gelenleri, çatışmaların sebepleri ve neticeleri hakkında el-Kâdir'i bilgilendirerek onun duruma müdahale edip olayların tekrarının önlenmesini istediler. Bunun üzerine hem bu gün, bayramlar ve merasimlerin hepsi, hem iki tarafın mezheplerini ve inançlarını alenen söylemeleri ve inanç sembollerini yasaklandı ve hem de bu olaylarda rolü olduğu iddia edilen Şîîlerin önde gelenlerinden olan Şîî fakih İbnu'l-Muallim²⁶ Bağdat'ın dışına çıkarıldı.²⁷

Zikrettiğimiz bu hadiseleri takiben artık el-Kâdir'in siyasetini daha da netleştirecek ve hissettirecek gelişmeler birer birer ortaya çıkmaya başlamıştı: Zira, h. 394/m. 1003 senesinde, Bağdat'ta siyasî huzursuzluğu arttıracak mahiyette ve buna bağlı olarak, bir yandan Abbâsî hilâfeti ile Büveyhî hanedanı arasındaki güçler dengesinin kayganlığını; diğer yandan bu iki güç arasındaki çekişmenin varlığını ve artık şartların ve durumun değiştiğini görüyoruz. Daha açık bir ifade ile, bundan böyle el-Kâdir'in, Büveyhîlerin her tasarrufuna evet demeyeceğini gösterecek mahiyette gelişmeler ortaya çıkmıştır.²⁸ Sözünü ettiğimiz durum ve olay kaynaklarda şöyle tasvir edilir: Uygu-

²² Bâbü'l-Basra, Bağdat'ın dört büyük kapısından birini oluşturan ve güneydoğu kesiminde yer alan bir mahalledir. Sakinlerini büyük ölçüde Sünnîler oluşturmaktadır. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, 1/458-459; *Büldânü'l-Hilâfe*, 48; George Makdisi, *History and Politics*, IV/291.

²³ Bkz. Muntazam, 15/14; Kâmil, 9/155; Bidâye, 11/325-326; Henri Laust, "Les Agitations", 170; George Makdisi, *Ibn Aqil et La Resurgence De L'Islam Traditionnaliste Au VI e siecle (V e Siecle de L'Hegire)*, Damas 1963, 315-316.

²⁴ Bkz. *Muntazam*, 15/33; *Kâmil*, 9/168; Ancak İbnu'l-Esir bu olayları h. 391 yılı hadiseleri arasında nakletmektedir.

²⁵ Bkz. *Kâmil*, 9/168.

²⁶ İbnu'l-Muallim (Fakihu Şîa), Şeyh Mufid adıyla da tanınan bu Şîî ilim adamı ve aynı zamanda ileri gelenlerinden olan bu zatın adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân olup h. 413'te vefat etmiştir ve Şîa ile alâkalı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bkz. *Muntazam*, 15/158; *Kâmil*, 9/329; *Bidâye*, 12/15.

²⁷ Bkz. *Muntazam*, 15/33; *Kâmil*, 9/168, 178, Müellifimiz söz konusu bayram ve merasimlerin yasaklanış tarihini h. 394 yılı hadiseleri arasında vermektedir; *Bidâye*, 11/332.

²⁸ Bkz. Henri Laust, "Les Agitations", 170.

lamaları ile Şîî inanca temayülü ve yakınlığı açıkça belli olan Büveyhî emiri Bahâü'd-Devle (h. 379-403/m. 989-1012), o dönemde Şîî-İmâmiyye'nin en önde gelen şahsı konumunda ve on iki imam neslinden gelen meşhur Şerîf Râdî'nin babası Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin b. Müsevî²⁹ (ö. h. 400/m. 1009)'ye "*Kâdî'l-Kudât*", "*Hac Emirliği*", "*Mezalim Mahkemeleri Başkanlığı*" ve "*Nikâbetü't-Tâlibîn*" gibi dinî, siyasî ve içtimai yönü bulunan dört önemli makamı ve unvanı vermek istedi. Ancak halife el-Kâdir bu atama nedeniyle Büveyhî hakimiyetine karşı taşıdığı niyetler ve güttüğü siyasetin ilk sinyallerini verdi ki, toplumun her kesimini ilgilendiren ve pek çok bakımdan ehemmiyeti haiz olan "*Kâdî'l-Kudât*"lık makamını hariç tutarak, diğer görev ve unvanların Müsevî'ye verilmesini onayladı.³⁰ Böylece "*Kâdî'l-Kudât*"lık makamının bu şahsa verilmesini reddetti. Öyle görünüyor ki halife el-Kâdir, Bahâü'd-Devle'nin bu tasarrufuna karşı çıkmakla, kendi dönemindeki icraatlarının en önemlilerinden biri kabul edilebilecek hamlesini gerçekleştirmiş ve bu yolla da Büveyhî emirlerinin otoritesine karşı ilk ciddi darbeyi indirmişti. Başka bir ifadeyle, bu davranışıyla o, Sünnî anlayışa göre meşrû kabul edilen Abbâsî hilâfetinin, Büveyhî hanedanı karşısında kaybettiği siyasî gücünü ve yetkilerini yeniden kazanma yolunda ve dolayısıyla Büveyhî tasallutundan kurtulma sürecinde en önemli adım attığı anlaşılmaktadır.³¹

Burada şu soru akla gelebilir: El-Kâdir h. 381/m. 991 yılında halife olduğuna göre, bu çıkışı yapmak için acaba neden h. 392/m. 1002 tarihine kadar bekledi? Daha önce niçin Büveyhî emirinin otoritesine karşı böyle bir teşebbüste bulunmadı? Bize öyle geliyor ki, belki de geçen bu sürede maksada uygun bir fırsat ve zemin bulamaması ve bundan da önemlisi, Bahâü'd-Devle tarafından halife Tâî'nin görevden uzaklaştırılmasıyla, kendisinin halife olması³² gibi sebeplerle, el-Kâdir daha önce böyle bir teşebbüste bulunamamış olabilir. Başka bir ifade ile, el-Kâdir, bir anlamda o vakte kadar ya Büveyhî emirine muhtaç durumdaydı ya da istediği fırsat eline geçmemişti veya her an et-Tâî'nin başına gelenlerin kendi başına gelebileceğinden korkuyordu. Her hâlükârda bütün bunlar el-Kâdir'in, bahsi geçen hususta gecikmesine ya da temkinli hareket etmesine yol açmış olabileceğini düşünüyoruz.

Yine aynı süreçte h. 398/m. 1007 yılında başka bir olay zuhur etti ve Bağdat'ın Sünnî cemaatiyle Şîî cemaati yeniden karşı karşıya geldi. Anlaşıldığı kadarıyla, bu olayın çıkış sebebi, Hz. Osman zamanında Kur'an'ın çoğaltılması sırasında, İbn Mes'ûd nüshasının³³ imha edilmesiyle ilgili Şîî görüş ve iddiaların yeniden gündeme getirilmesi ve ardından bu nüshanın ortaya çıkarılmasıydı. Kaynaklarımızın verdiği bilgilere göre olaylar şöyle gelişir: Önce bazı Hâşimîler, Sünnî Bâbü'l-Basra'dan topar-

²⁹ Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin b. el-Müsevî hk. Bkz. *Muntazam*, 15/71; *Kâmil*, 9/219; *Bidâye* 11/333.

³⁰ Bkz. *Muntazam*, 15/43; *Kâmil*, 9/187; *Bidâye*, 11/333.

³¹ Bkz. Henri Laust, "*La Resistance Sunnite*", 64-65; Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsî*, 64-65. Araştırmacı el-Kâdir'in Büveyhî emirine karşı bu muhalefetini, o tarihlerde 389/998-999'da Horasan'a 393/1003'te de Sicistan'a hâkim olduktan sonra Abbâsî halifesi adına hutbe okutarak bağlılığını bildiren Gazneli Sultan Mahmûd'un tarih sahnesine çıkıp Abbâsî yanlısı bir siyaset takip etmesiyle alâkalı görmektedir. Hatta araştırmacı bu olayı, halife et-Tâî'yi 381/991'de hilâfetten uzaklaştırarak yerine el-Kâdir'i getiren Bahâü'd-Devle'nin, halife karşısındaki ilk yenilgisi olarak değerlendirmektedir. Henri Laust, "*La Resistance Sunnite*", 63-65.

³² Bu hususta bkz. *Muntazam*, 14/348-352; *Kâmil*, 9/79-82; *Bidâye*, 11/308-309.

³³ Kur'an'ın çoğaltılması ve İbn Mes'ûd nüshası ile ilgili ihtilâflar için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1-2, Ankara 1988, 1/90-103; Ayrıca bu konunun h. 398'de yeniden gündeme gelişi ile ilgili olarak bkz. *Bidâye*, 11/338-339; Henri Laust, "*La Resistance Sunnite*", 65-66.

lanarak yürüyüşe geçerler ve Şîa'nın meşhur fakihî İbnu'l-Muallim (Şeyh Müfîd)'in Kerh Mahallesi'nin sınırları içerisinde bulunan Derbü Riyah'daki Barasa³⁴ Mescidi'ne saldırırlar. Ona küfürler savurup aleyhinde tezahüratta bulunurlar ve İbn Mes'ûd nüshasıyla ilgili görüş ve iddialarından dolayı onu protesto ederler. Bunun üzerine, İbnu'l-Muallim'in adamlarının Şîi Kerh halkını tahrikiyle büyük bir Şîi topluluk oluşur. Bu Şîi topluluk, kendi imamlarına ve camilerine yapılan Sünnî saldırının intikamını almak gayesiyle, Sünnî ulemanın önde gelenlerinden Ebû Hamid el-İsferâinî³⁵ (ö. h. 406/m. 015-1016) ve Kâdı Ebû Muhammed el-Ekfânî³⁶ / İkfânî (ö. h. 405/m. 1014) gibi şahsiyetlerin evlerine doğru yürüyüşe geçerler. Neticede Sünnîler ile Şîiler arasında büyük kargaşalar ve çatışmalar cereyan eder. Tam bu esnada, halife el-Kâdir, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu olaylara sebep olan ve İbn Mes'ûd nüshası olduğu ileri sürülen ve o sırada Şîilerin elinde dolaşan Kur'ân nüshasının incelenmesi talebiyle İsferâinî başkanlığındaki bir komisyona gönderir. Komisyon yaptığı inceleme sonucunda, söz konusu nüshanın, mevcut diğer Kur'ân nüshalarından farklılıklar taşıdığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna ve bu nedenle yakılmasına hükmeder. Bu hüküm halk huzurunda uygulanır.³⁷

Ancak bu hüküm ve uygulama Şîi kitlenin öfkesini iyice körtükleyip gerilimi artırarak mevcut ortamı iyice alevlendirmekten başka bir işe yaramaz. Neticede h. 14-15 Şaban 398/m. 24-25 Nisan 1008 gecesi Şîiler tekrar toplanarak harekete geçtiler. Söz konusu Kur'ân nüshasını ilk yakan kişiyi açıkça lânetlediler.³⁸ Ve onun aleyhinde tezahüratlarla söverek bu durumu protesto ettiler. Bu Şîi tepkisi, ya da daha ileri bir ifadeyle, protestosu veya ayaklanması sırasında Şîiler, Bağdat sokaklarında açıkça "*Yâ Hâkim, Yâ Mansûr*" nidalarıyla, zamanın Fâtımî halifesi el-Hâkim (h. 386-411/m. 996-1021) lehine tezahürat yaparak ondan yardım istediler. Bu arada bunlarla yetinmeyen bir grup Şîi, söz konusu Kur'ân nüshasını yakma kararını veren ve bunu uygulayan İsferâinî'den verdiği hükmün ve yaptığı eylemin intikamını almak ve onu cezalandırmak amacıyla onun evine saldırdılar. Ancak İsferâinî başına gelecekleri daha önceden tahmin etmiş olmalı ki, evinden kaçıp "*Dâru Kutn*"a sığınmış ve Şîi kitlenin linç girişiminden kıl payı kurtulmuştu.

Naklettiğimiz bu olaylarla Bağdat'ta işlerin iyice çığırından çıkması ve şehrin ileri gelenlerinin müracaatı üzerine, halife el-Kâdir duruma müdahale etti ve adamlarını Sünnîlere yardıma göndererek açıkça onlardan yana tavır aldı. Akabinde halifenin desteğiyle güçlenen Sünnîler cereyan eden çatışmalarda üstünlüğü ele geçirecek ve birçok Şîi mahallesi yakılıp yıkılacaktır. Yaşanan bu olaylar üzerine muhtemelen, ya

³⁴ Barasa Camii ve Mahallesi Kerh tarafında Bağdat'ın Şîi merkezlerinden olan bir mahalle ya da Kerh'in bir kısmıdır. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, 1/362-363; *Büldânü'l-Hilâfe*, 50.

³⁵ İsferâinî hakkında bkz. *Muntazam*, 15/112-113; Zehebî, *el-Iber fî Haberi men Gaber*, Tah.: Selâhaddîn Münecid ve Fuad Seyyid, 1-5, el-Kuveyt 1960-1965, 3/92-93.

³⁶ İbnu'l-Ekfânî için bkz. *Muntazam*, 15/107; Zehebî, *el-Iber*, 3/90.

³⁷ Bkz. *Muntazam*, 15/58-59; *Kâmil*, 9/208; *Bidâye*, 11/338-339.

³⁸ Kullandığı kaynaktan bu şekilde bir ifade olmamasına rağmen, Henri Laust, muhtemelen problemin geçmişine dayanarak olsa gerek, Şîilere göre; burada açıkça Hz. Ali'nin imamlık hakkını elinden alan ve aynı zamanda kendi elindeki nüshalara uymayan, diğer nüshaları yaktığı gibi İbn Mes'ûd nüshasını da yakmak suretiyle ona zulmeden kişi olarak Hz. Osman'ın kast edildiğini ileri sürmektedir. Bkz. "*Les Agitations*", 171; Aynı yazar, "*La Resistance Sunnite*", 65-66.

Abbâsî halifesinin Sünnîler lehine olan müdahalesinden rahatsızlık duyması, ya da Bağdat'ın siyasî hâkimi olduğu halde bu olaylarda kendilerinin devre dışı kalmasından, yahut da el-Kâdir'in daha da ileri gidip Büveyhî iktidarını bertaraf etme ihtimalinden çekinmesi veya halifenin vâki talebini karşılamak istemesi gibi gaye ve sebeplerle Büveyhî emiri harekete geçmek zorunda kaldı ve Amidü'l-Cüyüş'u bu olayların durdurulması için görevlendirdi. Böylece şehirde biraz olsun sükunet sağlandı. Hatta, bu olayların tam olarak yatışması ve bir daha tekrar etmemesi için, Şiî-İmâmîyye'nin dinî lideri olması hasebiyle, ortaya çıkan çatışmaların asıl müsebbibi kabul edilen Şeyh Müfid (İbnu'l-Muallim) bir kere daha Bağdat dışına çıkarıldı ise de, daha sonra Ali b. Mezyed'in şefaatiyle geri döndü. Yine aynı maksatlarla, her iki tarafın din adamlarına, kavgalara sebep olacak konulara temas etmemeleri şartıyla vaaz etmelerine izin verildi.³⁹

Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre, demek ki cereyan eden olaylar sırasında her iki tarafın siyasî koruyucuları veya kendisine güvendikleri ve her an yardıma çağırabilecekleri bir güç vardı. Zira görüldüğü gibi, Bağdat Şiîleri, Sünnîlere karşı mücadelede Fâtımî halifesini açıkça yardıma çağırılmaktadır. Bunun karşılığında ise, Abbâsî halifesi el-Kâdir de, Sünnîlere siyasî, askerî ve maddî destek vermek suretiyle, onların yanında yer almaktadır. Diğer yandan Bağdat'taki siyasî ve askerî otoritenin fiilî sahibi Büveyhî emiri ise, kanaatimizce, görünüşte sanki tarafsızmış gibi bir tavır sergileyerek, Şiîlerin baskın olduğu sırada olaylara zamanında müdahale etmeyerek zımnen onlara destek verdiği söylenebilir. Ancak burada el-Kâdir'in kararlılığı ve Sünnîlerden yana olan tavrı karşısında dengelerin değişmesiyle, Büveyhî yönetiminin de "sözde tarafsız" konumunu değiştirdiğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Tabii bu arada, bu olaylar esnasında, Şiî nüfusun Abbâsî merkezinde Fâtımî halifesi lehinde tezahürat yapıp onu kendilerini kurtarmaya ve yardıma çağırmalarını; el-Hâkim zamanında Abbâsî hilâfetine karşı Fâtımî nüfuzu ve propaganda faaliyetlerinin başarısı ve sonucu olarak değerlendirebileceğimiz gibi;⁴⁰ el-Kâdir'in söz konusu ettiğimiz hamle ve siyasetiyle, Şiî toplumun, eski gücünü kaybetmeye başlayan Büveyhî hanedanından artık ümitlerini kesmesi şeklinde de yorumlayabiliriz.⁴¹

Naklettiğimiz bütün bu istenmeyen hadiselerin tekrarını önlemek üzere alınan tedbirlerin tesiriyle, umumiyetle takip eden yıllarda, Şiî-Sünnî çatışmalar bakımından Bağdat nispeten sakin günler geçirmiştir diyebiliriz. Çünkü kaynaklarımız bu hadiselerden sonra birkaç yıl içinde büyük çapta bir mezhep çatışmasından söz etmezler.⁴² Kanaatimizce muhtemelen bunda, değişen tarihî, siyasî, dinî şartlarla birlikte yeni gelişen olayların rolü olmuştur. Nitekim h. V/ m. XI. asrın başından itibaren Şiî Büveyhî emirleri ve dolayısıyla Büveyhî Devleti, çeşitli sebeplerin tesiriyle eski siyasî ve askerî kudret ve nüfuzunu büyük ölçüde kaybetmeye başlamış; buna karşın yuka-

³⁹ Bkz. *Muntazam*, 15/58-59; *Kâmil*, 9/208; *Bidâye*, 11/338-339; Henri Laust, "La Resistance Sunnite", 65-66.

⁴⁰ el-Hâkim zamanında, Fâtımîlerin Abbâsî hilâfetine karşı yürüttüğü faaliyetler için bkz. Süleyman Genç, *adı geçen tez*, 48-51; Hamid Guneym, *el-Alâkâtü'l-Arabiyyetü's-Siyâsiyye fî Ahdi'l-Büveyhiyyin*, Kahire 1971, 131-141.

⁴¹ Bedevî, *et-Târihu's-Siyâsî*, 64-65, 76-77; Hamid Guneym, *el-Alâkât*, 132-134; Dominic Sourdel, "al-Kadir Billah", E.I., 2. Ed., 4/378-379.

⁴² Nitekim İbnu'l-Cevzi, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçilerimiz, eserlerinde, h. 399, 400, 401, 402, 403, 404 yıllarında Bağdat'ta büyük çaplı bir mezhep çatışmasından söz etmezler. Bkz. ilgili yerler.

rıdan beri belirtmeye çalıştığımız üzere, el-Kâdir'le birlikte Abbâsî hilâfeti, şartların kendi lehine değişiminden istifade ile kaybettiği siyasî ve askerî yetkilerini ve gücünü yeniden kazanma yolunda epeyce başarı elde etmişti. Çünkü, ileride göreceğimiz üzere, el-Kâdir'in Sünnî siyasetinin gelişmesine imkân sağlayan ve bunu destekleyen yeni bir Sünnî siyasî ve askerî güç ortaya çıkmıştı. Kastettiğimiz güç ise, doğuda Sünnî İslâm anlayışını benimsemiş ve meşru halife olarak da Abbâsî hilâfetini tanıyıp bağlılığını bildirmiş olan Sultan Mahmûd'un Gazneliler Devleti'dir. Zira bu tarihlerde Gazneliler tarih sahnesinde güçlü bir konumda idi.⁴³

II. FÂTİMÎ PROPAGANDASI VE NÜFUZUNA KARŞI EL-KÂDİR'İN ALDIĞI TEDBİRLER

Bahsettiğimiz bu siyasetiyle halife el-Kâdir, içinde bulunduğu bu şartları ve fırsatları fevkalâde iyi değerlendirerek çok önemli adımlar atıyor ve hedefleri açısından da mühim başarılar kazanıyordu. Bu başarılardan biri ve hattâ bizce en önemli sayılabilecek olanı, sürekli çetin bir mücadele ettiği Fâtımîlere karşı attığı adımdır. Zira Fâtımîler,⁴⁴ Hz. Ali ve Hz. Fâtıma vasıtasıyla Hz. Peygamber neslinden geldikleri ve bu nedenle hilâfet ya da imamet hakkının bizzat kendilerine ait olduğu yönündeki inanç ve iddialarla, Abbâsî hilâfetini gayr-i meşru kabul ediyorlardı. Bu itibarla da Fâtımîler, Abbâsîlere karşı yaptıkları uzun mücadelelerden sonra, önce h. 296/m. 901'de Kuzey Afrika'da devletlerini kurmuşlar; daha sonra Mısır ve Suriye bölgesini de ellerine geçirek rakipleri ve hasımları Abbâsîler aleyhine önemli başarılar elde etmişlerdi.⁴⁵

İsmâilî-Fâtımî hilâfetinin Abbâsîler aleyhine kazandığı bu başarılar ve devam eden siyasî ve dinî nüfuzlarını yayma faaliyetlerini etkisiz kılmak ve onları durdurmak maksadıyla, el-Kâdir, h. 402/m. 1011 yılında Fâtımîlerin nesebinin gayr-i sahih (düzmece) ve inançlarının da İslâm dışı olduğunu açıklayan bir beyannameyi hilâfet divanına onaylatarak çıkardı.⁴⁶ Kaynaklarımıza "mahdara" "ya da "muhdıra" adıyla geçen ve bu bildiriyle el-Kâdir, Fâtımî davetinin, inancının ve siyasetinin temelinde yer alan Hz. Ali neslinden geldikleri iddiasını reddedip çürüttüğü gibi; aynı zamanda dinî inançlarının da İslâm'la ilgisinin bulunmadığını tüm Müslümanlara duyurarak onlara önemli bir darbe vurmaktaydı. Bir anlamda Fâtımîleri ta'n ve teşhir ederek, onları mahkûm etmek -ipliklerini pazara çıkarmak- gayesiyle hazırlanan bu beyanname, Bağdat'ın hem Ehl-i Sünnet, hem de Alevî-Şiî ileri gelenleri tarafından imzalanmıştı. Bildiriye imza koyanlar arasında; *Şerîf Murtaza*, *Şerîf Radî*, *İbnu'l-Ezrak el-Mûsevî*, *Ebû Tâhir b. Tayyib*, *Muhammed İbn Muhammed b. Ömer*, *İbn Ebî Ya'lâ*, *Ebû Muhammed*

⁴³ Sultan Mahmûd dönemi ve onun Abbâsî yanlısı siyaseti için bkz. Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, 159-170; C. E. Bosworth, "The Imperial Policy...", 54-82; C. E. Bosworth, "Mahmud b. Sebuktigin", E.I., 2 ed., VI/65-66.

⁴⁴ Fâtımîler hakkında bkz. Eymen Fuâd Seyyid, ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısır, *Tefsîru Cedîd*, Kahire 1413/1992; M. Canard, "Fatimids", E.I., 2 ed., 2/850-862; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", DİA, İstanbul 1995, 12/228-237.

⁴⁵ Fâtımîlerin iddiaları, kuruluşları ve Abbâsîler aleyhine faaliyetleri için bkz. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev: Salih Şaban, İst., 2000, 11-17; Süleyman Genç, *a.g.e.*, 34-98; M. Canard, "Le Imperialisme Des Fatimi Des Et Leur Propagande", *Annales De L'Institut D'Etudes Orientales*, Tome: VI (1942-1947), 156-193; M. Cemâleddîn Surûr, *en-Nufûzu'l-Fâtımî fi Bilâdi's-Şâm ve'l-İrâk*, Kahire 1959; Aynı Yazar, *Siyâsetü'l-Fâtımiyye el-Hâriciyye*, Kahire 1976.

⁴⁶ Fâtımîlerin nesebiyle alakalı söz konusu bildiri için bkz. *Muntazam*, 15/82-83; *Kâmil*, 8/24-31, 9/236; *Makrîzî*, *İttîâzu'l-Hunefâ bi Ahbârî'l-Eimme'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, 1/32-34, 47-49, 2/96; *Bidâye*, 11/345-346.

İbnu'l-Ekfârî, Ebû Muhammed el-Keşiflî, Ebu'l-Huseyin el-Kudûrî, Ebû Abdullah el-Beydâvî, Ebû Ali b. Hamkan, Ebu'l-Kâsım et-Temîmî, Ebû Abdullah b. Nu'mân (Fakîhu Şîa) gibi kadı, fakih, ilim adamı, idareci kimliği olan tanınmış şahıslar vardı.⁴⁷

Kaynaklarda imza atanlar arasında zikredilen Şîi lider Şerîf Râdî'nin, aslında i-çeriğini kabul etmemekle beraber korkusundan bu bildiriye onayladığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda bir şiirinde onun, Fâtımîlerin Hz. Ali soyundan oldukları iddiasını kabul ettiğini ve dolayısıyla onların neseplerinin sahilliğine inandığını belirten mısralara yer verdiği rivayet edilmektedir. Ancak Halife Kâdir'in ve mevcut ortamın baskısıyla bu şiiri divanına almadığı da nakledilir.⁴⁸

Bu arada, yukarıda kısmen temas etmekle beraber, halife el-Kâdir'i, Fâtımîlere karşı bu tedbirleri almaya sevk eden şartlar neydi? Hattâ onun bu cesareti nasıl ve hangi siyasî ve dinî zeminden kaynaklandığına dair bir soru akla gelebilir. Bu soruya cevap verebilmek için, genel olarak o dönemde Abbâsî hilâfetini kuşatan dahili ve harici şartlara ve tehditlere, hassaten bu beyannamenin açıklandığı yılın öncesinde cereyan eden hadiselerle bir göz atmanın yeterli olacağını düşünüyoruz.

Bu bağlamda kaynaklarımız, bu tarihlerde Fâtımî nüfuzunun Abbâsî hilâfeti aleyhine Suriye ve Irak bölgelerinde de yayılmakta olduğunu, hatta Bağdat içlerinde bile Fâtımî dâîlerinin yoğun propaganda yaptıklarını belirtmektedirler. Nitekim bu faaliyetler sonucunda h. 401/m. 1010'da Karvaş b. Mukalled el-Ukaylî Musul'da, el-Hâkim hutbe adına okutmaya başlamış ve Fâtımîlere bağlılığını bildirmiş ve hattâ bu durum Enbar ve Kûfe gibi şehirlere kadar yayılmıştır.⁴⁹ Fâtımîlerin bu başarısında el-bette Hâkim'in gayretinin büyük rolü olmuştur denilebilir. Zaten Makrîzî de bu konuda; *"el-Hâkim Fâtımî daveti ya da inanç ve ideolojisinin yayılması için çok çalışmış ve bu meyanda civar yerlere olduğu gibi, dâîlerini Horasan bölgesine dahi göndermiştir. Bu dâîlerin propagandaları sayesinde, Horasan'da bazı yerlerde Şîi mezhebi yayılmış ve bir çok insan bu yolla el-Hâkim'in davetini kabul etmiştir. Dolayısıyla o, ihtiyaç olan ve istenen her bölgeye mal ve para göndermek suretiyle halkın Fâtımîlere meylini sağlamaya gayret etmiştir."*⁵⁰ demek suretiyle, Fâtımî davetinin yayılmasında Hâkim'in rolünü ifade etmektedir.

III. H. 402-422/M. 1012-1031 YILLARI ARASINDA BAĞDAT'TA GELİŞEN OLAYLAR

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetten çıkarılacağı üzere, Abbâsî başkentine çok yakın bölgelerde bile, Abbâsîler aleyhine Fâtımî nüfuzunun yayılma başarısının en temel nedenlerinin başında; elbette Büveyhî emirlerinin baskısı altında siyasî, askerî ve mad-dî bakımlardan gücünü ve yetkisini kaybetmiş, zayıf ve sembolik şekilde varlığını sürdüren Abbâsî hilâfeti gerçeği ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Bize göre; Bahâü'd-Devle ile

⁴⁷ Bkz. *Muntazam*, 15/83; *Kâmil*, 8/24-27, 9/296; *Bidâye*, 11/345-346; Makrîzî, *İttiâz*, 1/32-34, 47-49, 2/92.

⁴⁸ Bkz. *Muntazam*, 15/117-119; *Kâmil*, 8/24-27; Makrîzî, *İttiâz*, 1/32-34.

⁴⁹ Bkz. *Muntazam*, 15/74-77; *Kâmil*, 9/223, 228-234; *Bidâye* 11/343; Makrîzî, *İttiâz*, 2/88.

⁵⁰ Bkz. Makrîzî, *İttiâz*, 2/217; Ayrıca Fâtımîlerin Horasan bölgesindeki İsmâilî-Bâtînî dâîlerinin faaliyetleri için bkz. Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 224-227; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, Türkçe Terc. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul 1987, 288-299; S. M. Stern, "The Early Ismaili Missionaries in North-West Persian in Khurasan and Transoxania", *Studies in Early Ismailism*, Leiden 1983, 189-233.

⁵¹ Cemâleddin Surûr, en Nufûzu'l-Fâtumî fi Bilâdiş-Şâm ve'l-İrâk, 75-79; Bedevî, et-Târîhu's-Siyâsî, 62-63, 69-73.

halife el-Kâdir arasında cereyan eden şu olay, bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir: Karvaş'ın el-Hâkim'e bağlılığını ilân etmesiyle, el-Kâdir, Abbâsîler ve Sünnîlik aleyhine gelişen Fâtımî başarıları karşısında harekete geçme ihtiyacını duydu. İçinde bulunduğu şartlarda, onun yapabilecek fazla bir şeyi yoktu. Ancak yine de el-Kâdir, ilk tedbir olarak Kadı Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. h. 403/m. 989)'yi, durumun vahametini anlatmak üzere, siyasî ve askerî gücün sahibi durumundaki Bahâü'd-Devle'ye gönderdi. Bunun üzerine, Büveyhî emiri ise; *"Bu durum aslında bizi ilgilendirdiği kadar Abbâsî hilâfetini de ilgilendirir. Ancak madem ki bize ihtiyaç duyulmuş, o halde biz de gereğini yaparız."* diyerek halifeye cevap verdi. Akabinde Bahâü'd-Devle, Emîru'l-cüyûş'a bir mektup ve 100.000 dinar göndererek, bu konuda tedbir almasını ve parayı askere dağıtmasını emretti. Bunun üzerine Emîru'l-cüyûş, Karvaş'ı cezalandırmak için harekete geçince durumu haber alan Karvaş derhal özür dileyerek el-Hâkim ve Fâtımîler adına okunan hutbeye son verdi ve yeniden el-Kâdir adına hutbe okutmaya başladı.⁵²

Karvaş olayında da gördüğümüz gibi, Abbâsî hilâfetini içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için el-Kâdir'in takip ettiği akıllı, dikkatli, pragmatik ve diplomatik özellikler taşıyan siyasetine rağmen, Abbâsî hilâfetinin varlığını tehdit eden Fâtımî tehlikesi karşısında, onun hâlâ aciz durumda oluşu fevkalâde dikkat çekicidir. Gerçekten de el-Kâdir'in elinde, bu tehlikeyi bertaraf edecek ne siyasî, ne maddî ve ne de askerî güç bulunmaktadır. Dolayısıyla halife, tamamen Büveyhî emirine muhtaçtır ve bu da bize şüphesiz, Abbâsî hilâfetinin Büveyhî emirleri karşısındaki düştüğü durumu gösteren bir örnektir.

Halbuki öte yandan, bu sırada el-Kâdir ve Abbâsî hilâfetine karşı mücadele eden el-Hâkim ise, ona göre siyasî, dinî, askerî ve ekonomik imkânlar bakımından oldukça güçlüdür ve bunları sahada kullanmaktadır. Meselâ bu bağlamda o, Karvaş'a otuz bin dinar para göndererek onu kendisine bağlamıştır. Fakat bu para kendisine ulaşmadan evvel Karvaş o, tekrar el-Kâdir adına hutbe okutmak zorunda kalınca, para da Fâtımîlerin Rakka valisine verilmiştir.⁵³ Söylediklerimizi destekler mahiyette olmak üzere, el-Hâkim zamanındaki Fâtımî davetinin yayılma başarısı ve uygulanan siyasetle ilgili olarak tarihçi Antâkî şunu ifade etmektedir: *"El-Hâkim'in daveti Bağdat kapularına kadar ulaşmıştı. Çünkü o, bu bölgelerdeki kitleleri kendine çekebilmek için çok mal ve para harcamıştır."*⁵⁴ Ancak bu hadisede de olduğu gibi, yine her şeye rağmen; kendisini kuşatan şartları amaçlarına uygun bir şekilde değerlendirerek, sözünü ettiğimiz siyasetiyle el-Kâdir, sahip olduğu dinî otoriteyi kullanarak az da olsa Büveyhî emirine karşı baskı uygulamaya çalışmaktadır.

Öte yandan biz, el-Kâdir'i, Fâtımîlere karşı, söz konusu siyasî, hukukî ve dinî tedbirleri alarak, onları Müslümanlar nezdinde mahkûm etmeye sevk eden ve buna cesaretlendiren başka sebeplerin ve gelişmelerin olduğunu düşünebiliriz. Bunlardan biri, daha önce belirttiğimiz üzere, Abbâsî hilâfetine bağlılığını bildirmiş olan Gazneli Sultan Mahmûd'a, el-Hâkim tarafından h. 403/m. 1012 yılında *et-Taherî* adındaki elçinin gönderilmesi ve onu Fâtımî davetini kabule ve Fâtımîlere bağlanmaya çağırıl-

⁵² Bkz. *Muntazam*, 15/77; *Kâmil*, 9/223; *Bidâye*, 11/343.

⁵³ Bkz. *Muntazam*, 15/77; *Bidâye*, 11/343; Henri Laust, *"La Resistance Sunnite"*, 67.

⁵⁴ Yahyâ b. Saïd et-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Trablus-Lübnan 1991, 302-303.

masıdır.⁵⁵ Ayrıca bu çerçevede buna ilâveten, el-Kâdir'in Fâtımîlerin nesebinin Ehl-i Beyt'e dayandığı iddialarını çürütme girişiminde, esas itibarıyla, h. 398/m. 1007-8 yılı hadiselerinde Bağdat'taki Şîîlerin "Yâ Hâkim Yâ Mansûr" nidalarına karşı bir cevap verme düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, kaynaklarımızın verdiği bilgiler dahilinde aktardığımız örneklerden hareketle, kanaatimizce; bir yandan Ehl-i Sünnet inancını ve dolayısıyla Abbâsî hilâfetini yeniden güçlendirip siyasî ve dinî alanda hâkimiyetini sağlamaya; diğer yandan da hem Büveyhîlerin tasallutunu kırma-ya, hem de Fâtımîlerin, Abbâsîler aleyhine propagandalarını çürütmeye ve onların yayılmalarını durdurmaya çalışan el-Kâdir'in, tabiatıyla Bağdat'ta el-Hâkim lehine tezahürat yapılmasını ve ondan yardım talep edilmesini hoş karşılaması beklenemezdi.

Bu arada el-Kâdir'in gayelerine ulaşmak için ortaya koyduğu faaliyetler ve aldığı tedbirlerin, sadece siyasî ve hukukî çerçeve ile sınırlı kalmadığını söyleyebiliriz. Çünkü onun gerek siyasî ve dinî boyutu olan Fâtımî-İsmâîlî davetini ve tehdidini bertaraf etmek, gerekse İslâm inancının özüne uygun olmayan fırka ve inançlar karşısında, Sünnî İslâm anlayışını müdafaa ve dolayısıyla tüm Müslümanları bu zararlı akımların tesirinden korumak için, ilmî ve kültürel faaliyetleri de desteklediğini tahmin ediyoruz.

Meselâ Ebû Bekr Tayyib el-Bâkullânî'ye⁵⁶ ait olan (ö. h. 403/m. 1013), "et-Temhîd fî Reddi ale'l-Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile", "el-İnsâf", "Menâkıbu'l-Eimme ve Nakzü'l-Metân an Selefi'l-Ümme", "el-İntisâr li Sıhhati Nahvi'l-Kur'ân ve'r-Reddi alâ men Nakalehü'l-Fesâd bi Ziyâde ev Noksân", Ebû Saîd el-İstahrî⁵⁷ (ö. h. 404/m. 1014)'nin "er-Reddu ale'l-Bâtıniyye"si, Ebû Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî⁵⁸ (ö. h. 429/m. 1037-38)'nin "el-Fark Beyne'l-Fırak" ve "Usûlü'd-Dîn"i, gibi İslâm kelâmına ve mezheplerine dair kitapların daha çok el-Kâdir zamanında yazıldığını dikkate alırsak bu tezimiz haklılık kazanmaktadır.

Ayrıca bu kitaplarda, İslâm inanç esaslarıyla ilgili hususlar incelenirken; hem diğer mezheplerin görüşleri, hem de Ehl-i Sünnet düşüncesine yer verilmiş ve ayrıca bunların hangisinin Kur'ân ve Sünnet'e uygun, hangisinin de aykırı olduğu üzerine yorumlar getirilerek açıklamalarda bulunulmuştur. Bir anlamda bu görüşlerden Sünnî anlayışa uymayanlar delillerle çürütülmeye ve onların, İslâm dışı oldukları ispata çalışılmıştır. Dolayısıyla, bu eserlerde de ele alınan konulardan, ya da muhtevadan hareketle, –aşırı bir yorum olarak görülebilirse de- belki de bunların yazılış maksatlarından birinin, el-Kâdir'in siyasetini, hedeflerini açıklayıcı ve destekleyici mahiyette olduğu sonucu çıkartılabilir. Kaldı ki, gerek zikrettiğimiz ve gerekse daha başka müellif ve eserlerin İsmâîliyye, Bâtıniyye, Râfizî vb. fırkaların dinî, siyasî görüşlerinin reddi için topladıkları delillerin ve getirdikleri yorumların, dönemin Sünnî siyasetinin ve Sünnî anlayışının oluşumunda etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, diğer fırkalar

⁵⁵ Bkz. Ebû Nasr Muhammed b. Abdulcabbâr el-Utbî, *Târihul-Yemînî*, Şerh: Ahmed b. Ali el-Hanefî el-Man'înî, Kahire 1286, 2/238-250.

⁵⁶ el-Bâkullânî'nin hayatı için bkz. *Muntazam*, 15/96; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Müfteri fîmâ Nusibe İle'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dimeşk 1347, 217-226.

⁵⁷ İstahrî için bkz. *Muntazam*, 15/100; *Kâmil*, 9/246; *Bidâye*, 11/352.

⁵⁸ el-Bağdâdî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Abdülkaahir el-Bağdâdî", *DİA*, 1/245-247.

hakkında olduğu kadar; özellikle İsmâîlî-Bâtınî mezhebinin fikirlerine ve onun siyasî uzantısı ve temsilcisi konumundaki Fâtımîlerin nesebiyle ilgili iddialarına karşı ortaya konan reddiye tarzındaki deliller ve açıklamaların, daha sonra yazılan bütün mezhepler tarihi kitaplarında hep yer alması bunun bir isbatı olarak gösterilebilir.⁵⁹

Diğer taraftan, tarihî kaynaklara göre, muhtemelen el-Kâdir'in siyâseti ve faaliyetlerinin tesiriyle olacak ki, Bağdat'ta yaşanan siyasî ve dinî (mezhebî) kaynaklı toplumsal olayların seyrinde sanki biraz azalma olmuş ve şehirde kısa bir sükûnet dönemi (h. 398-406/m. 1007-1015) hâkim olmuştur.^{56a} Ancak bu kısa sürenin ardından, yani h. 406-408/m. 1015-1017 yılları arasında tekrar şiddetli dinî kavga ve karışıklıkların başladığını tespit ediyoruz. Nitekim h. 406/m. 1015 yılında Bağdat'taki nizalar, yeniden Sünnîler ile Şiîleri karşı karşıya getirdi. Öyle görünüyor ki, bu olaylar, daha önce bahsedilen ve her iki tarafın ihdas ettiği önemli mübarek günler, geceler ve bayramları kutlama yasağının çiğnenmesiyle başladı. Anlaşıldığı kadarıyla, oluşan bu çatışma ortamı ancak, Büveyhî veziri Fâhrü'd-Devle⁶⁰ (ö. h. 407/m. 1016) tarafından Şiî Kerh mahallesine gönderilen *Nakîbu't-Tâlibîn Şerîf el-Murtazâ Ebu'l-Kâsım el-Mûsevî*⁶¹ (ö. h. 436/m. 1044) ile, diğer bazı Şiî liderlerinin, olayları çıkaranları kınaması, Aşure kutlamalarının yasaklanması sayesinde, -muhtemelen gelecek yıl kendilerine kutlama izninin verileceği vaadiyle- yatıştırılmış ve az da olsa sükûnet temin edilebilmişti.⁶²

Fakat ertesi yıl yani h. 407/m. 1016'da, Bağdat'ta, -her ne kadar kaynaklarda, Kerh sakinleri, yani Şiîlerin Bâbu's-Şâir'deki Sünnîlere saldırmalarıyla başladığı belirtilse de- gerçek sebebi ve kaynağı ve tam olarak tespit edilemeyen çok büyük olaylar ve çatışmalar çıktı. Bu olayların patlak vermesinde muhtemelen; Fâhrü'l-Mülk'ün Şiî eğilimli⁶³ olması nedeniyle, söylediğimiz üzere, önceki yılda yasaklanan aşure kutlamaları için ertesi yıl izin verileceği vaadinin Şiîleri cesaretlendirmesinin;⁶⁴ diğer taraftan Fâtımîlere yönelik el-Kâdir'in aldığı tedbirler karşısında onların da Bağdat'taki Şiî kitleyi kışkırtıp olaylar çıkararak Abbâsî hilâfetini yıkmak üzere gönderdikleri dâîlerin faaliyetlerinin⁶⁵ etkili olduğunu düşünüyoruz.

Zikrettiğimiz bu sâiklerle ortaya çıktığını düşündüğümüz, Şiîler ile Sünnîler arasındaki bu şiddetli kavgalar, kargaşalar ve yakıp yıkmalar, ilk önce Kerbelâ'da İmam Hüseyin'in kabrinde başlamış; daha sonra Bağdat'ta Dâru Kutn, Bâbu'l-Basra ve diğer mahallelerdeki türbelere ve Samarra Camii gibi dinî-mukaddes mekânlarda devam etmiş ve hatta Vâsıt şehrine kadar yayılmıştı. Nitekim, cereyan eden bu dinî-mezhebî çatışmalar Bağdat ve Irak'la sınırlı kalmayarak ve Mekke, Medîne ve Kudüs'teki üç büyük camide de kavgalar ve yağmalar meydana gelmişti.⁶⁶ Ayrıca yine Şiîlerin Hz.

⁵⁹ Bu konuda, el-Bağdâdî'nin, *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eseri tipik bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca bkz. Henri Laust, "Les Agitations", 171.

^{56a} Bunun için, İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*; İbnü'l-Esir, *Kâmil*; İbn Kesîr, *Bidâye* gibi tarih kaynaklarının h. 398-406 yıllarının olaylarını anlatan kısımlara bakılabilir.

⁶⁰ Fâhrü'l-Mülk için bkz. *Muntazam*, 15/123-124; *Bidâye*, 12/5-6; Muhammed Musfir ez-Zehranî, *Nizâmü'l-Vizerâ fî'd - Devleti'l-Abbâsiyye* H. 334-590 (el-Ahdânî'l-Büveyhî ve's-Selcûkî), Beyrut 1406/1986, 113-114.

⁶¹ Şerîf el-Murtaza için bkz. *Muntazam*, 15/294-300; *Bidâye*, 12/53.

⁶² Bkz. *Muntazam*, 15/111; *Kâmil*, 9/263; *Bidâye*, 12/2.

⁶³ Bkz. *Bidâye*, 12/5.

⁶⁴ Bkz. Hamid Güneym, *el-Alâkât*, 136-137.

⁶⁵ Bkz. Hamid Güneym, *el-Alâkât*, 137-139.

⁶⁶ Bkz. *Muntazam*, 15/120-121; *Kâmil*, 9/295; *Bidâye*, 12/4-5; Henri Laust, "Les Agitations", 171-172.

Ebü Bekir ve Ömer'e sövmesiyle, aynı hadiselerin bir benzeri de, Kuzey Afrika'daki Şiî emir Muîz b. Badis'in topraklarında zuhur etmiş, neticede bir çok Şiî bu çatışmalarda ölmüştü.^{63a} Müslümanlar arasında ortaya çıkan bu çatışma ortamını, Bağdat'ta yaşanan olayların tesirleri ve İslâm dünyasına yansımaları olarak değerlendirebiliriz.

Kabul edileceği ve bizim de işaret etmeye çalıştığımız gibi, Bağdat'ta, Şiî ve Sünnî kitleleri karşı karşıya getiren ve çatışmalara sebep olan, büyük ölçüde devrin siyasî mihrakları tarafından beslenip tahrik edildiği anlaşılan bu mezhep kavgalarının ortaya çıkışında; bu kesimlerin siyasî temsilcileri ve koruyucuları durumundaki Fâtımî, Büveyhî ve Abbâsî unsurlarının mevcudiyeti ve birbirleriyle olan mücadelelerin payı büyüktür.⁶⁷ Çünkü kaynaklarımızın naklettiği bilgileri yorumladığımız kadarıyla, cereyan eden her olay, bu siyasî-dinî unsurlar tarafından yeni bir kavganın ve karşı hamlenin sebebi olarak algılanıyor; bir anlamda olaylar etki-tepki tarzında geliyordu.

İşte yine aynı çerçevede h. 408/m. 1017 yılında Sünnîler ile Şiîler arasında çok büyük çatışmalar çıkmış; evler dükkânlar ve mahalleler yakılmış ve çok sayıda insan ölmüştü. Kaynaklarımız, bu denli vahim sonuçlarından ötürü bu hadiseleri, "büyük fitne" olarak tavsif etmektedirler.⁶⁸ Büyük boyut kazanan h. 408/m. 1017 yılı olayları, diğer taraftan dinî ve siyasî alanda da bir takım yeni gelişmelere yol açmış ve sonuçta Abbâsî hilâfetinin Sünnî İslâm anlayışı dışındaki fırkalara ve düşüncelere karşı siyasetinin sertleşmesine sebep olmuştur. Nitekim bu bağlamda, İbnu'l-Cevzi'nin işaret ettiği,⁶⁹ zamanımızdaki bazı araştırmacıların da kabul ettiği üzere,⁷⁰ el-Kâdir'in ehl-i bid'at karşısında Sünnî İslâm anlayışını müdafaa ve muhafaza etmek için aldığı bazı tedbirler nedeniyle, bu yıl Ehl-i Sünnet'in h. V/ m. XI. asırdaki yeniden ihya hareketinin başlangıç yılı olarak kabul edilmiştir.

Kastettiğimiz manada el-Kâdir; bir yandan, Kur'an ve Sünnet'e göre oluşmuş Ehl-i Sünnet inancının korunması ve halka anlatılması için siyasî ve kültürel yoldan gayret sarf ederken; diğer yandan da İsmâilî⁷¹, Mu'tezilî⁷², Râfizî⁷³, Karmatî⁷⁴, Bâtınî⁷⁵ gibi mezhep ve ekollerin inanç ve fikirlerinin Kur'an ve Sünnete uygun olmadıklarının açıklanması ve onların fikirlerinin halk nazarında çürütülmesi ve itibardan düşürülmesi için, hilâfet makamı ve hilâfet divanı tarafından desteklenen yoğun bir mücadele başlattı. O bu meyanda, söz konusu fikir mensuplarını ve mümessili konumundaki, yukarıda belirttiğimiz siyasî unsurları da İslâm dışı ve gayri meşru ilân etmek suretiyi-

→

^{63a} Bkz. *Kâmil*, 9/294-295; *Bidâye*, 12/5.

⁶⁷ Bkz. Hamid Güneym, *el-Alâkât*, 139/141.

⁶⁸ Bu hususta bkz. *Muntazam*, 15/125; *Kâmil*, 9/295, Ancak yazarımız İbnu'l-Esîr bu olayları h. 407 yılı hadiselerini anlatımı arasında vermektedir; *Bidâye*, 12/6.

⁶⁹ Bkz. *Muntazam*, 15/125-126; ayrıca bkz. *Bidâye*, 12/6.

⁷⁰ Bu hususta bkz. George Makdisi, "Sunni Revival", *Islamic Civilisation 950-1150*, Ed. D. S. Richards, *Papers on Islamic History III*, Oxford 1973, 156; Henri Laust, "Les Agitations", 172; George Makdisi, *İbn Aqil*, 299 v.d.; Bedevî, *et-Târîhus-Siyâsî*, 75-78, 85, 92-93; Dominic Sourdel, "al-Kadir Billah", 378.

⁷¹ İsmâiliyye için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 47 v.d.; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 130 v.d.

⁷² Mu'tezile için bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, 82 v.d.

⁷³ Râfizilik için bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, 26 v.d.

⁷⁴ Karmatilik için bkz. Arif Temur, el-Karamita, Beyrut Tcs.; W. Madelung, "Karmati", E.I., 2. Ed. 5/660-665.

⁷⁵ Bâtınlık için bkz. Bağdâdî, *a.g.e.* 219 vd. İmam Gazâlî, *Bâtınlığın İcyüzü*, Türkçe Tercümesi: Avni İlhan, Ankara 1993; Bernard Lewis, *The Assassins A radical Sect in Islam*, London 1985. Eserin Türkçe Tercümesi: Ali Aktan, *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İstanbul 1995.

le, bunların Abbâsî hilâfetini yıpratmaya dönük çabalarını boşa çıkararak Abbâsî hilâfetini yeniden güçlendirmek için çok önemli adımlarından birini daha attı. Bu bağlamda el-Kâdir, h. 408/m. 1016-1017'de hilâfet divanından çıkardığı bir kararla, Ehl-i Sünnet inancına muhalif mezhep, fikir ve inançlara mensup kimselerin, bu inançlarından dolayı tövbe etmelerini isteyerek bu görüşlerin tartışılmasını ve öğretimini yasakladığı gibi; yaptırım gücünü artırmak için de bu karara uymayanların cezalandırılacaklarını ilân etti. Alınan bu kararın etkisini hissettirmek maksadıyla, öncelikle bu fikirlerin Bağdat'taki önderi olan kişiler inanç ve düşüncelerinden vazgeçtiklerini imzalarıyla açıklamaya davet edilmiş ve bu da ciddiyetle uygulanmıştı.⁷⁶

Öyle görünüyor ki, el-Kâdir, bize göre, bu icraatlarını gerçekleştirirken, içinde bulunduğu şartları ve fırsatları hedeflerine uygun olarak çok iyi değerlendiriyordu. Çünkü bu noktada o, bir yandan Büveyhî emirlerinin aralarındaki iç çekişmelerle⁷⁷ Büveyhî Devleti'nin zayıflamasından yararlanıyor;⁷⁸ diğer yandan, h. 389/m. 998-999'da Sâmânîlerin yıkılışından sonra Horasan'a hâkim olan ve başından beri el-Kâdir adına hutbe okutarak⁷⁹ Abbâsî hilâfetine ve Ehl-i Sünnet'e bağlılığını belirten Gazneli Sultan Mahmûd'un varlığından ve onunla tâbilik-metbûluk çerçevesinde karşılıklı kurulan ilişkilerden cesaret alıyor ve böylece günden güne konumunu güçlendiriyordu. Nitekim bu meyanda el-Kâdir; h. 404/m. 1013'te Hind Seferi dönüşünde yaptığı faaliyetleri ve fetihlerini bildirmek, dolayısıyla kendisinin bu bölgelerdeki hakimiyetinin tanınması için Bağdat'a elçi gönderen Sultan Mahmûd'un taleplerini olumlu karşılayarak ona menşur, hil'at gibi hakimiyet alâmetleri yanında daha önce verilen "Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille" lâkabına ilâveten "Nizâmü'd-Dîn", "Nâsıru'l-Hak", "Melik Mahmûd" gibi unvanları⁸⁰ da verdi. Buna mukabil, Doğu İslâm dünyasında siyâsî ve askerî bakımdan güçlü konumdaki Sultan Mahmûd da, h. 403/m. 1012'de Fâtımî halifesi el-Hâkim'in gönderdiği elçi *et-Tahertî*'ye yüz vermeyerek, kovduğu gibi; Kahire'den getirdiği mektup, hil'at ve hediyeleri Bağdat'a yollayıp yakılmasını⁸¹ sağlayarak el-Kâdir'in yanında olduğunu gösterdi. Bu olay, Gazneli Devleti'nin ve Sultan Mahmûd'un Sünniliğini ve Abbâsî hilâfetine bağlılığını bildirerek el-Kâdir'in elini güçlendirdiğini, aynı zamanda Sultan Mahmûd'un varlığından ve gücünden yararlandığını, göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁸²

Nitekim Sultan Mahmûd'un bu desteğinden sonra el-Kâdir, söz konusu icraatlarını ve siyasetini Bağdat ve Irakla sınırlı tutmadı; bilâkis bunları Gazneli ülkesinde

⁷⁶ Bkz. *Muntazam*, 15/125-126; *Kâmil*, 9/305. Ancak eserin mevcut baskısında استتاب (ت) harfinin noktasından birinin eksik oluşundan ötürü استتاب şeklinde hatalı olup, eserin ilgili cildinin tercümesini yapan Sayın Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin bunu farkedememiş ve el-Kâdir nâib tayin etti. şeklinde hatalı çevirmiştir. Bkz. *Kâmil* tercümesi, 9/238; *Bidâye*, 12/6.

⁷⁷ Büveyhî emirlerinin birbiriyle olan mücadeleleri için bkz. Hasan Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 147-153.

⁷⁸ Bkz. *Kâmil*, 9/304; *Bidâye*, 12/6.

⁷⁹ Bu hususta bkz. *Kâmil*, 9/146; *Bidâye*, 11/325.

⁸⁰ Bkz. el-Utbî, *Târîhu'l-Yemîni*, 1/317; *Muntazam*, 15/211; *Kâmil*, 9/224; *Bidâye*, 11/352.

⁸¹ Bunun için bkz. el-Utbî, *Târîhu'l-Yemîni*, 2/238-250; Ebu'l-Fadl el-Beyhakî, *Târîhu'l-Beyhakî*, Arapça'ya terc.: Yahyâ el-Haşşâb-Sâdik Neşet, Beyrut 1982, 191-194; *Muntazam*, 15/92; C. E. Bosworth, "The Imperial Policy...", 60.

⁸² Bu hususta bkz. Süleyman Genç, *a.g.e.*, 85-88; Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsî*, 75-77, 93-94; Bosworth, "The Imperial Policy...", 56-63; Mafizullah Kabir, "The Relation...", 237 vd.

de uygulamaya başladı. Meselâ bu maksatla o, elçisiyle h. 408/m. 1016'da Sultan Mahmûd'a gönderdiği mektubunda; ondan, Horasan bölgesinde faaliyet gösteren Mu'tezile, Râfızî, İsmâilî, Karmatî dâîlerini ve mensuplarını cezalandırmasını ve Ehl-i Sünnet inançlarını ve mensuplarını müdafaa ve himaye etmesini istemiştir. Aynı yıl Sultan Mahmûd, el-Kâdir'in bu emir ve tavsiyelerine uyararak, bu fırkalara karşı yoğun bir siyasî, askerî ve kültürel mücadele başlatmıştı. Bu çerçevede o, hem onlara minberlerde lânet okutturmuş; hem de yaptığı takibat ve yürüttüğü faaliyetlerle kendi bölgesini bu gruplardan temizleyerek durumu halifeye bir mektupla bildirmişti.⁸³

a) El-Kâdir ve Kâdirî Akidesi

Tarihî kaynaklara dayalı olarak yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız siyasetini daha da güçlendirerek amaçlarına ulaşmak isteyen el-Kâdir, gelişen, değişen şartlar ve ortaya çıkan fırsatlar muvahacesinde yeni adımlarla bir hamle daha yaptı. Bu çerçevede o; kaynaklarda "*İtikâdü'l-Kâdirî*" (Kâdirî Akidesi, Kâdirî Âmentüsü) adıyla yer alan ve Ehl-i Sünnet inancının unsurlarını teşkil eden ve aynı zamanda Abbâsî hilâfeti ve devletin resmî ideolojisi ya da akidesi olarak tarif edilerek topluma sunulan bir bildiri metnini, h. 409/m. 1018 yılında büyük bir merasimle Bağdat'ta ilân ettirdi.⁸⁴ Ancak bildiriye temas eden kaynaklarımız h. 409/m. 1018 yılı hadiseleri dolayısıyla sadece *Kâdirî Akidesi*'nin açıklandığını zikrederler; ama bu metnin ayrıntılı muhtevasını vermezler.⁸⁵

Bununla birlikte, aynı kaynaklardan, söz konusu metnin daha sonra tafsilatlı bir şekilde, el-Kâdir zamanında h. 420/m. 1029'da yeniden hilâfet divanında okunduktan sonra devrin bir çok fakih, kadı, ilim adamı ve toplumun her kesimden tanınmış kimselerin katılımıyla imzalanıp onaylandığını ve ilân edildiğini⁸⁶ ve hatta aynı metnin halife el-Kâim devrinde de h. 433/m. 1041-1042'de bir kere daha vurgulanarak tekrarlandığını öğreniyoruz.⁸⁷ Dolayısıyla bu bildiriye bahseden bazı kaynaklarda, h. 420 ve h. 433 yılları hadiseleri arasında bu metni tafsilatlı şekilde bulabiliyoruz.⁸⁸

Öyle anlaşılıyor ki el-Kâdir, mevzubahis siyasetinin gereği ilân ettirdiği bu metinde; Sünnî inancın dayandığı esasları tekrar tekrar açıklayarak ve bu anlayışa muhalif fırka ve görüşleri, İslâm dışı ilân edip reddederek, Sünnî İslâm'ı güçlendirmeyi amaçlıyor; diğer yandan da, hasımlarına karşı mücadelesinde, bir anlamda Sünnîliğin arkasına Abbâsî hilâfetini yerleştirmek suretiyle, dinî ve siyasî hedeflerini birleştiriyordu. Yine bu metin, *Selef akidesine uygun İslâm inançları* olarak takdim edilerek, belki de halife tarafından, bütün Müslümanların inançlarının ortak ifadesi ve formülü yapılmak isteniyordu.

Sözüne ettiğimiz bildiride, hilâfet meselesi müstakil biçimde ele alınmayıp, sadece ilk dört halifenin kendi kronolojik sıralamasının meşruiyeti vurgulanıyordu.⁸⁹

⁸³ Bkz. *Muntazam*, 15/125-126; *Bidâye*, 12/6.

⁸⁴ Bkz. *Muntazam*, 15/128; *Bidâye*, 12/7.

⁸⁵ Bkz. Yukarıda geçen yerler.

⁸⁶ Bkz. *Muntazam*, 15/197-202; *Bidâye*, 12/26.

⁸⁷ Bkz. *Muntazam*, 15/279-282; *Bidâye*, 12/49.

⁸⁸ Kâdirî Akidesi'nden bahsedilen yerler ve metni için bkz. *Muntazam*, 15/128, 197-198, 279-282; George Makdisi, *İbn Aqil*, 304-308; Henri Laust, "*La Resistance Sunnite*", 70-72.

⁸⁹ Bkz. Henri Laust, "*Les Agitations*", 172.

Belki bu kadarla yetinilmesinin sebebi, hilâfet meselesinin hacimli ve başlı başına bir konu olması ya da bu meselenin zaten müstakil kitaplarda incelenmesiydi. Kaldı ki, halifelikle alâkalı fikirleri, teorileri toplayan ve esasları tespit eden Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî (ö. h. 450/m. 1058)'nin *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'si ve Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. h. 458/m. 1065-1066)'nın *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'si gibi kitaplar zaten, bu dönemde yazılmışlardı ve söz konusu şartların ürünüydü denilebilir. Dolayısıyla bu olaylarla ve siyasetle yakından alâkalı olması mümkündür.^{86a} Bununla birlikte, Kâdirî Akidesi'nin içeriğinde; Hz. Peygamber (sav) sonrasında Müslümanları oldukça meşgul eden, dinî ve siyasî birçok olaya sebep olan "hilâfet meselesi" ve "hulefâ-i râşidin" in tarihî sırasıyla meşruiyetini onaylayan ve bu itibarla Ehl-i Sünnet anlayışının en belirgin siyasî karakteristiği haline gelen bu anlayışın -kısa da olsa- bir kere daha vurgulandığı dikkat çekmektedir.⁹⁰

Biz yeniden Bağdat'ta cereyan eden dinî-siyasî hadiselerin seyrine dönersek, muhtemelen el-Kâdir'in aldığı ve aktarmaya çalıştığımız bu tedbirler ve attığı adımların tesiriyle olsa gerek ki, kaynaklarımıza göre, Abbâsî başkentinde nisbî bir sükûnet hâkim olmuştu. Dolayısıyla Bağdat'ta asayiş ve sosyal düzeni sarsacak derecede önemli ve şiddetli mezhebî kaynaklı halk hareketine rastlanmasa da, her hâlükârda el-Kâdir'in siyasetinin temel hedeflerinden biri olan, Abbâsî hilâfetinin, Büveyhî döneminde kaybettiği siyasî, askerî ve maddî gücünü ve yetkilerini yeniden elde etmeye yönelik teşebbüslerinin devam ettiğini görmekteyiz.

Meselâ zikredeceğimiz şu olay, bizim bu kanaatimizi güçlendirmektedir: Daha önce hiç bir Büveyhî emirinin halife tarafından karşılanmadığı halde, Müşerrefü'd-Devle (h. 411-416/m. 1021-1025)'nin h. 414/m. 1023'te Bağdat'a gelişinde, el-Kâdir onu resmî törenle karşıladı.⁹¹ İlk bakışta, bu hareket onun niyet ve siyasetiyle bağdaşmaz gibi görünebilir. Ancak ince, hassas ve tüm dengeleri gözetten bir siyaset takip ettiğini düşündüğümüz el-Kâdir, ertesine sene yani h. 415/1024'te, Büveyhî veziri el-Mağribî'nin *Kâdirî'l-Kudât*, *Nâkıbü't-Tâlibin* ve diğer görevlileri toplayarak Müşerrefü'd-Devle için biat töreni tertiplemesi karşısında, derhal harekete geçerek kendisinden habersiz ve izinsiz böyle bir şeyin yapılmasına son derece kızmış ve durumu protesto etmişti. Bu olaydan ötürü, halife ile Büveyhî emiri arasında soğuk rüzgarlar esmiş ve bir gerginlik ortaya çıkmış; neticede Müşerrefü'd-Devle el-Kâdir'e bağlılığını yeniden bildirmek zorunda kalmıştı.⁹² Bu rivayetten anlaşılıyor ki, kanaatimizce el-Kâdir bu olaydaki sert tavrıyla Büveyhî emiri üzerinde yeniden hilâfet otoritesi kurmaya çalışıyordu.⁹³

Bağdat'ta bunlar yaşanırken, bu arada el-Kâdir ile Gazne Sultanı Mahmûd arasında daha önce başlayan müspet münasebetler devam etmektedir. Bu bağlamda kay-

→

^{86a} Bu hususta bkz. A.R. Hamilton b.bb; "Some Consideration on the Sunni Theory of the Caliphate", *Al-Mawerdi's Theory of the Caliphate*, Studies on the Civilisation of Islam, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1982, 141-150, 151-165.

⁹⁰ Bu hususlarda bkz. el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 246, 275-277, Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 332-333; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 59.

⁹¹ Bu hususta bkz. *Muntazam*, 15/158; *Kâmil*, 9/332; *Bidâye*, 12/16.

⁹² Bkz. *Muntazam*, 15/163; *Bidâye*, 12/17.

⁹³ Henri Laust, "La Resistance Sunnite" 72-73; Henri Laust, "Les Agitations", 173; Dominic Sourdel, "al-Kadir Billah", E.I., 2 ed., 4/378.

naklara göre; h. 410/m. 1019, h. 414/m. 1023 ve h. 418/m. 1027 yıllarında çıktığı Hind Seferleri ve gerçekleştirdiği fetihleri dolayısıyla Mahmûd, gönderdiği mektuplarla bu faaliyetlerini Bağdat'a bildirmiş ve Abbâsî halifesi ile aralarında mektup, hediye ve elçi teatileri vâki olmuştu.⁹⁴

Diğer taraftan buna karşın, Horasan coğrafyasında faaliyet gösteren İsmâîlî, Bâtınî, Karmatî, Râfizî mezhepleri dâîlerine ve mensuplarına yönelik Sultan Mahmûd'un giriştiği takibatı ve siyasî, askerî, kültürel mücadeleyi durdurarak Fâtımî dinî-siyasî nüfuzunun Abbâsîler aleyhine yayılmasının önünü açmak; aynı zamanda doğu İslâm dünyasında her bakımdan güçlü durumdaki Gazneli Devleti'ni ve sultanını Fâtımî davetine cezbetmek suretiyle, Abbâsîleri, batıda olduğu gibi, doğudan da kuşatarak siyasî, askerî ve dinî bakımdan güçsüz ve desteksiz bırakmak isteyen Fâtımîlerin başlattıkları teşebbüsleri yeni halife ez-Zâhir (h. 411-427/m. 1021-1036) zamanında da aynen devam ediyordu.

Nitekim bu çerçevede; h. 415/m. 1024 yılında, Horasanlı hacıların reisi ve Sultan Mahmûd'un nâibi Hasanek Hicaz dönüşünde, Fâtımî dâîlerinin iknasıyla veya Irak yolunun tehlikeli olması nedeniyle Mısır'a geldi ve Fâtımî halifesi ile görüştü. Ez-Zâhir Hasanek'in yanına kendi elçisini de katarak, Sultan Mahmûd'a, hil'at ve değerli armağanlarla birlikte gönderdiği bir mektupla, onu Fâtımî davetine girmeye çağırdı. Benzer bir Fâtımî girişimi h. 416/m. 1025 yılında da bir kere daha tekrarlandı. Bunu öğrenen el-Kâdir, durumdan son derece rahatsız olduğunu bildiren bir mektubu sultana yolladı. Sultan Mahmûd ise, h. 416/m. 1025 yılında, "*Ben Abbâsîlere itaati farz kabul eden, sadık bir hizmetçiyim.*" diyerek, el-Kâdir'e bağlılığını bir kere daha bildirerek onun endişelerini giderdi ve ayrıca söz konusu Fâtımî hil'atini ve hediyelerini Bağdat'a gönderdi. Bu hediyeler Bağdat'a gelince şehrin ortasında ibret için yakıldı.⁹⁵ Aktardığımız bu rivayetlerden çıkarılabileceği üzere, el-Kâdir, halife oluşundan itibaren, hem dahilî-haricî siyasetini, hem de dinî-siyasî hedeflerini ve politikalarını birbiriyle bağlantılı bir şekilde yürütmekteydi.

Öte yandan aynı tarihlerde, bize göre, yine el-Kâdir'in siyasetine ve hedeflerine hizmet edebilecek başka bazı gelişmeler ortaya çıkmış ve dolayısıyla ona yeni fırsatlar sunmuştu. Bu anlamda değerlendirebileceğimiz olaylar dizisi aşağıda zikredeceğimiz gibi gelişir: Kaynaklarımıza göre h. 416/m. 1025 yılından sonra Fars Büveyhî emiri Ebû Kalıcar (h. 415-440/m. 1025-1048) ile Basra Büveyhî emiri Celâlü'd-Devle (h. 416-435/m. 1025-1044) arasında, Bağdat'ın hakimiyetini ele geçirmek için uzun bir iktidar mücadelesi ve rekabeti yaşandı. Çünkü, Müşerrefü'd-Devle'nin h. 426/m. 1025'te ölümü üzerine, Bağdat'ta hutbeler kardeşi Celâlü'd-Devle adına okunmaya başlamıştı. Fakat o, bu sırada Basra'da idi. Durum kendisine bildirilip gelmesi istendiğinde, Vâsıt'a kadar geldi ve geri Basra'ya döndü. Bu sırada, Bağdat'taki Büveyhî hazinesinde hiç para yoktu. Oysa, onun Bağdat'a gelerek, hem askerlere maaş ve para dağıtması, hem de halifeye bağlılık yemini etmesi ve kendisinin törenle Bağdat Büveyhî emiri ilân edilmesi gerekiyordu. Celâlü'd-Devle'nin Bağdat'a gelmemesi ve emirliğin bu icaplarını

⁹⁴ Mahmûd'la el-Kâdir arasında bu yıllardaki ilişkiler için bkz. *Muntazam*, 15/133, 159, 182,211-212; *Bidâye*, 12/8, 16, 22.

⁹⁵ Bkz. Beyhakî, *Târîh*, 190-196; *Muntazam*, 164,171; *Kâmil*, 9/340, 350; *Bidâye*, 12/17; Muhammed Nazım, *The Life and Times Sultan Mahmud of Ghazne*, 164-165; C. E. Bosworth, "*The Imperial Policy*", 54-63.

yerine getirmemesi üzerine, Bağdat'ta hutbe bu kez, amcası Ebu'l-Fevâris'le savaş halinde olan Fars Emiri Ebû Kalıcar adına okunmaya başladı ve böylece Bağdat'ın siyasî egemenliği onun eline geçti. Bunu duyan Celâlî'd-Devle hemen Bağdat'a geldi, ancak askerler bu defa onu şehre sokmadı.⁹⁶ Bu hadiseden sonra Bağdat'ın ve Irak'ın siyasî ve askerî hakimiyetini ele geçirmek için bu iki Büveyhî emiri arasında yoğun bir mücadele dönemi başladı.⁹⁷ Bu mücadeleler ve daha başka bazı gelişmeler el-Kâdir'in siyasetine ve amaçlarına uygun fırsatları ve ortamı hazırlamıştır. Onun da, bilinçli ve farkında olarak bu fırsatlardan ve konjonktürden oldukça yararlanmaya çalıştığı söylenebilir.

Zira nakledilen rivayetlere göre, Bağdat'ta cereyan eden iktidarı ele geçirme mücadelesi ortamında, şehirdeki çeşitli dinî, siyasî, askerî, ilmî, ve sosyal gruplar, kendi hesapları ve maksatları doğrultusunda söz konusu Büveyhî emirlerinden herhangi birinin yanında yer alıp, destekleyerek siyasî tercih ve tavırlarını ortaya koymaktaydılar. Fakat bu kesimlerin ya da unsurların değişken tavırları ister istemez, zaman zaman Bağdat'ta siyasî ve askerî otorite boşluğuna ve beraberinde kargaşa, isyan, hırsızlık gibi sosyal, siyasî hadiselerle sebep olmuş ve şehir siyasî, askerî, sosyal bakımlardan bir kriz ortamını yaşar olmuştu. İşte bu ortamda, el-Kâdir, bazen gerek bu emirlerin (Büveyhî emirlerinden herhangi birisi), gerek (Şîî ve Sünnî) ulemanın gerekse halkın kendisine müracaat ederek duruma müdahale etmesini istemesiyle, bazen de hilâfet otoritesini ve hakemliğini tesis edip kuvvetlendirmek maksadıyla sahneye çıkıyor; olaylara sık sık müdahale ediyor ve büyük ölçüde de bunu başarıyordu.⁹⁸

b) el-Kâdir'in Ehl-i Bid'at'a Karşı Mücadelesi ve Sultan Mahmûd'un Buna Katkısı

Yukarıdan beri, kaynaklardan getirdiğimiz örnekler dahilinde; hem siyasî-dinî muhalif ve rakipleri durumundaki Fâtımî ve Büveyhî güçlerini bertaraf etmek ve neticede Abbâsî hilâfetinin otoritesini yeniden sağlamak, hem de belirttiğimiz hedeflerle yakından alâkalı Sünnî inancı diğer fırka ve görüşler karşısında, müdafaa ve muhafaza edebilmek için, onlarla mücadelesinde, her fırsatı değerlendirmeye çalıştığını söylediğimiz el-Kâdir'in bu siyaseti somut sonuçlar vermeye başlamıştı:

Yukarıda zikrettiğimiz üzere, daha önce başladığı Sünnî yanlısı icraatlarına devam eden Sultan Mahmûd, h. 420/m. 1029 yılında, büyük ölçüde Ehl-i Sünnet'e muhalif fırkaların yuvalandığı merkezler durumundaki Rey ve Cibâl bölgelerini, Mecdü'd-Devle'nin elinden alarak buraları Ehl-i bid'at'tan temizlediğini bir mektupla el-Kâdir'e bildirdi.⁹⁹ İbnu'l-Cevzî'nin naklettiği bu mektupta, Sultan Mahmûd; "Şüphesiz Allah'ın

⁹⁶ Bkz. *Muntazam*, 15/170-171; *Kâmil*, 9/346-347; *Bidâye*, 12/17-18.

⁹⁷ Celâlî'd-Devle ile Ebû Kalıcar arasında, doğrudan ya da onlardan birinin tarafında yer alan emirler, komutanlar, askerler ve sosyal gruplar vasıtasıyla, h. 416, 417, 418, 419 yıllarında yaşanan mücadeleler için bkz. *Muntazam*, 15/170-171, 181-184, 190-191; *Kâmil*, 9/346-347, 353, 359-360, 361, 362, 366, 367; Ayrıca bkz. Hasan Müneymine, *Târîhu'd-Devleti'l-Büveyhiyye*, 153 v.d.; Harold Bowen, "Abu Kalidjar", E.I., 2.Ed, 1/131-132; K. V. Zettersteen, "Celâlüddeve", İ.A., 3/60-61; Aydın Taneri, "Celâlüddeve", DİA, 7/259-260.

⁹⁸ Bu husuta 94. notta gösterilen yerlere ilâveten bkz. Henri Laust, "La Resistance Sunnite", 72-74; Aynı yazar, "Les Agitations", 173; Mazifullah Kabir, "The Relation of The Buwayhids Amirs With The Abbâsîd Calîps", 237-243; Dominic Sourdel, "al-Kâdir Billah", E.I., 2. ed., 4/378-379.

⁹⁹ Bkz. Beyhakî, *Târîh*, 15-24; *Muntazam*, 15/194-196; *Kâmil*, 9/371-372; *Bidâye*, 12/26. Ayrıca Sultan Mahmûd'un İsmâîlî, Bâtınî, Râfîzî gibi fırkalarla mücadelesi için bkz. El-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki*

yardımıyla bu bölgeyi zalim ve kâfirlerin elinden kurtardım. Bu bölgeyi, özellikle Rey şehrini karargâh edinmiş, küfür ehli Bâtıniyye'den, ortalığı ve zihinleri karıştıran Ehl-i bid'at, Mu'tezile ve açıktan sahabeye söven azgın Râfızîlerden temizledim." diyerek bu faaliyetlerini anlatmıştı. Yine o, insanları onların şerrinden korumak için bu mezheplerin mensuplarından bazılarını öldürerek cezalandırdığını, kimini sürgün ettiğini ve bu sapık görüşleri muhtevî kitapların hepsini yaktığını belirtti. Sultan, vaki mektubunda, "Bu bölge Bâtınî dâîlerinden, Mu'tezile ve Ravâfız'ın liderlerinden temizlendi. Ehl-i Sünnet zaferine ulaştı. Allah'ın yardımıyla kullar (Müslümanlar) Fâtımî Devleti'nin taraftarlarının desteğiyle sınırlarını anladı."¹⁰⁰ şeklindeki sözleriyle, kendisinin Sünnî yanlısı ve Fâtımî karşıtı olduğunu açıklamıştı.

Mektuptaki bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, el-Kâdir'in siyasetinin, Mahmûd'un siyasî ve askerî desteğini ve gücünü arkasına almak suretiyle, Sünnî anlayışa muhalif sapık fırka ve görüşlere ve Fâtımîlere karşı verdiği mücadelede büyük bir başarı kazandığını söylemek mümkündür. Aynı çerçevede Beyhakî'de yer alan bir rivayetten anlaşıldığına göre, nihâî hedefinin Şiî Büveyhî emirlerinin tasallutundan kurtulmak ve dolayısıyla belki de Büveyhîlerin Bağdat hakimiyetine son vermek niyetinde olduğu anlaşılan, el-Kâdir'in, buna ulaşmak için Sultan Mahmûd'la işbirliğine gitmesi ve onu Bağdat'a davet etmesi, bizim iddiamız açısından son derece önemlidir ve dikkat çekicidir. Biz bu bilgiyi Sultan Mes'ûd'un Türkistan Hanı Kadir Han'a gönderdiği mektuptan çıkarıyoruz. Zira babası Mahmûd'un h. 421/m. 1030'da vefatını müteakip sultan olan Mes'ûd, Kadir Han'a yolladığı mektubunda "Şüphesiz Emîrül-Mü'minîn (el-Kâdir) peş peşe mektuplar göndererek bizimle ilgilenmesi, dostluk göstermesi, bizi davet etmesi ve bunu her fırsatta teyit etmesi bizi oldukça şerefliendirdi. Tâ ki bu yüce emiri yerine getirmek için kalkıp Medînetü's-Selâm (Bağdat)'a gidip hilâfet merkezini Eznâb (Büveyhîler)'den temizleyelim ve oradaki kötülüğe son verelim diye karar verip bu işe kalkıştığımızda, emr-i Hak (ecel) bize ulaştı ve babam ahirete intikal etti."¹⁰¹ diyerek bu hususa işaret etmektedir. Görülüyor ki el-Kâdir, Büveyhîler'den kurtulmak için Gaznelileri Bağdat'a davet etmiş fakat ömrü buna kâfi gelmemiştir.

Burada tartışılması gereken bir problem ortaya çıkıyor: Gerçekten el-Kâdir'in Bağdat'a gelmesi için Sultan Mahmûd'u davet edip etmediğini kestirmek, başka kaynaklar tarafından teyit edilmediği için oldukça görünmektedir. Ancak yukarıdan beri işaret ede geldiğimiz el-Kâdir'in siyaseti, Mahmûd'un Abbâsîlere bağlılığı ve Ehl-i Sünnet yanlısı faaliyetleri ile müspet yönde gelişen Abbâsî-Gazneli münasebetleri ve Mahmûd'un Fâtımî karşıtı siyaseti, bir arada düşünüldüğünde, bu davetin, konjonktür gereği aklen, mantıken ve tarihen mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Kaldı ki el-Kâdir, Şiî anlayışı benimseyen ve Abbâsî hilâfetini meşru kabul etmeyen Büveyhîler yerine, bir çok ortak yönü olan ve iyi ilişkiler kurduğu, üstelik Sünnî olan Mahmûd'u niçin tercih etmesin? Zaten bilindiği gibi, tarihin akışı içinde, Gaznelilerin maddî-manevî mirasından yararlanan ve bir anlamda onların Sünnî siyasetini sürdüren Sel-

→

Farklar, 224-227, Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsî*, 92-93; Muhammed Nazım, *The Life of and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, 160-170; C. E. Bosworth, "The Imperial Policy", 62-64.

¹⁰⁰ Bkz. *Muntazam*, 15/194-196.

¹⁰¹ Bkz. Beyhâkî, *Târîh*, 80, 21.

çuklular, el-Kâdir'in halefi el-Kâim zamanında Bağdat'a davet edilecekler ve Büveyhîleri ortadan kaldıracaklardır ve böylece bu proje de gerçekleşmiş olacaktır.

Öte yandan tarihçilerimiz, *el-İ'tikâdü'l-Kâdirî* (Kâdirî Akidesi) beyannameini de yine el-Kâdir zamanında iç siyasete dönük, izlenen dış siyasetin sağladığı avantajların akıllıca kullanımı ve Sünnî siyasetin bir parçası olarak görmekte-dirler. Daha önce zikrettiğimiz gibi, Sünnî İslâm'ı korumak için, Sünnîliği oluşturan inançları açıklama ve ilân etme faaliyeti, el-Kâdir tarafından h. 409/m. 1018 yılında başlatılmış ve kendi zamanında h. 420/m. 1029 yılında tekrarlanmış; daha sonra el-Kâim devrinde de h. 433/m. 1041'de yeniden bir kez daha vurgulanmıştı. El-Kâdir ve sonraki dönemlerde değişik tarihlerde bu bildiri, Bağdat'ın kadıları, fakihleri, dönemin dinî ve siyasî bakımından önde gelen şahısların imzasıyla hilâfet divanından çıkarılmış ve camilerde okutarak halka ilân edilmişti.¹⁰² Öyle anlaşılıyor ki el-Kâdir, bunları yaparken, dışarıda Sünnî Gaznelilerin varlığından ve Sultan Mahmûd'la kurduğu müspet ilişkilerden güç ve cesaret almaktaydı.

Daha önce h. 420 yılı hadiselerinin anlatımı sırasında özetlenerek nakledilen bu bildirin muhtevasının, h. 433/m. 1041'deki tekrarı dolayısıyla tafsilatlı bir şekilde İbnü'l-Cevzî'nin eserinde verildiğini söylemiş-tik. Aslında buradaki metin, daha önce, yani h. 420'de ilân edilen ve *"İ'tikâdü'l-Kâdirî"* adıyla anılan metinle, hemen hemen aynı hususları içermekteydi. Özellikle, *"halku'l- Kur'ân"* görüşü, *"el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker"*, *"sahabenin fazileti"*, *"ilk dört halifenin fazileti ve tarihî sırasıyla hilâfetlerinin meşruiyeti"* gibi konularda Sünnî inançlar ve kabuller açıklanmış ve buna muhalif görüşler tenkit edilip çürütülmeye çalışılmıştı.¹⁰³ Dolayısıyla, yani hicrî 433 yılındaki bildiride Sünnî inançlar bir kere daha vurgulanmış ve muhalif fikir ve inançlar ise, İslâm dışı ilân edilmişti. Ancak görüldüğü kadarıyla bu metinde dikkati çeken bir husus, Şîa ve Mu'tezile'nin iki önemli hedef olarak gösterilmesi ve suçlanmasıdır.

Görüldüğü gibi naklettiğimiz bu rivayetlerden çıkarılacağı üzere, el-Kâdir'in uygulamalarında; dinî kaygıların yanında, siyasî hedeflerin ve özellikle Şîi Büveyhîlerin iktidarını ve Fâtımî nüfuzunu, gücünü kırmak için, onların dinî dayanaklarını çürütme ve dolayısıyla onları Müslümanların çoğunluğunun gözünde gayri meşru duruma düşürmek, bu arada Abbâsî hilâfetinin varlığının meşruiyetini vurgulayarak yeniden itibar sağlayıp güçlendirmek gibi hedeflerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu da el-Kâdir'in siyasetiyle ilgili bizim tezimizi doğrulamaktadır. Aynı çerçevede, yoğun bir şekilde özellikle Şîa ve Mu'tezile üzerine gidilmesinde; o dönemlerde bu iki fırkanın fikrî ve siyasî plânda yakınlaşması ve hattâ bazı hususlarda Ehl-i Sünnet'e ve Abbâsî hilâfetine karşı epeyce işbirliği içinde olmalarının, el-Kâdir tarafından fark edilmesinin etkili olduğunu tahmin ediyoruz.

¹⁰² Bkz. *Mumazam*, 15/197-200; *Bidâye*, 12/26; Bedevi, *et-Tarîhu's-Siyasi*, 94; George Makdisi, *Ibn Aqıl*, 601, vd.; Henri Laust, *"Les Agitations"*, 173; Aynı Yazar, *"La Resistance Sunnite"*, 74-75.

¹⁰³ Kâdirî Akidesi (İ'tikâdü'l-Kâdirî)'nin tam metni ve muhtevası için bkz. *Mumazam*, 15/197-198. Müellefimiz burada bu metnin ilân edilip okunduğundan bahseder ve içeriğinden bazı hususları verir. Ancak h. 433 yılıyla ilgili haberleri naklederken, hem bu metnin hilâfet divanında okunduğundan söz eder ve tam muhtevasını aktarır: Bkz. *Mumazam*, 15/279-282; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 241-244; Ayrıca Fransızca tercümesi ve tahlili için bkz. George Makdisi, *Ibn Aqıl*, 299-310.

Diğer taraftan -her ne kadar kaynaklarda bizim yorumladığımız ve tahmin ettiğimiz sebepler açıkça belirtilmese de- h. 420/m. 1029 yılında Bağdat'ta büyük çaplı olaylar çıktı.¹⁰⁴ Biz bu olayların; muhtemelen el-Kâdir'in Sünnî İslâm dışındaki inanç ve düşünceler ile bunların dinî-siyasî temsilcilerini sindirme teşebbüslerine karşı, doğrudan doğruya Bağdat Şii'lerinin tepkisinin bir sonucu, ya da bu potansiyel tepkiyi kullanarak el-Kâdir'in siyasetini başarısız kılmak isteyen Büveyhîlerin ve Fâtımîlerin kışkırtmasıyla çıktığını düşünüyoruz.

Kaynaklara göre; 12 Zilkade 420/22 Kasım 1029 Cuma günü, Berâsâ Câmii imam-hatibi, açıkça kendisinin Şii olduğunu belirterek, "Hz. Peygamber'e salât ve selâm-dan sonra, Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib'e de salât ve selâmda bulunur." Arkasından daha da aşırı giderek, Hz. Ali hakkında, "kaftaslarını konuşuran, onlara hayat veren ilâhî ve beşerî varlık" gibi İslâm'a aykırı, bid'at kabilinden sözler söyler.¹⁰⁵

Bunun üzerine muhtemelen halife, ya kendi faaliyetlerinin boşa gitmesinden korktuğundan, ya da bu Şii vâizin Sünnîleri tahrikiyle Bağdat'ta meydana gelecek büyük çaplı bir Şii - Sünnî çatışmasının rakipleri ve hasımlarının istediği şekilde Abbâsî hilâfetine vereceği muhtemel zararını önlemeyi düşündüğü için, yahut da Şii kitleyi ve Büveyhî hanedanını yıpratmak ve paylamak için bunu uygun fırsat gördüğünden Şii vâizi görevden aldı. Onun yerine, Ebû Mansûr b. Temâm adında Sünnî birini görevlendirdi. Ancak, bu şahıs aşırı bir Sünnî oluşu nedeniyle veya belki de, söylediğimiz gibi, el-Kâdir'e müsait zemin oluşturmak için, ortamı provake etmek maksadıyla, 19 Zilkade 420/29 Kasım 1029 Cuma gününde kısa hutbesinde alaycı bir tavırla, "Allah'ım, sen bütün Müslümanları ve Ali'yi efendi, hâmi kabul edenleri affet." diyerek açıkça Şii toplumu, Hz. Ali ile ilgili inançlarından dolayı itham ve tahrik ederek ortamı gerdi. Bu sözle, kendi inançlarına dil uzatılması sebebiyle, Şii cemaat hatip Ebû Mansûr b. Temâm'ın üzerine saldırarak onu yaraladılar. Bu hadiseden sonra camide Cuma namazı kılınmadığı gibi, hatibin bu tavrından dolayı Bağdat'ın Şii'leri Kerh'de toplanarak bu durumu protesto ettiler.¹⁰⁶ Yaşanan bu olaylarla Bağdat yeniden kaynamaya başladı ve Şii'ler ile Sünnîler arasında her an çatışmaya dönüşebilecek bir ortam meydana geldi.

Berâsâ Camii'ndeki bu olaylar yüzünden oldukça öfkelenen el-Kâdir, hemen *Tâlibîlerin nakîbi Şerîf Ebu'l-Kâsım el-Murtazâ, Abbâsîlerin nakîbi Şerîf Ebu'l-Hasan ez-Zeynebî, Kâdî Ebû Sâlih* gibi şahısları hilâfet makamına çağırarak durumu kınadı ve çıkan hadiselerin mesuliyetinin, ilk kıvılcımı ateşleyen Şii vâize ait olduğunu bildiren bir mektubu Büveyhî emirine yolladı. İbnü'l-Cevzî'nin eserinde yer alan bu mektupta; Berâsâ Camii'nin küfrün ve zındıkların toplandığı bir mekân hâline geldiğine ve Şii hatibin Hz. Ali hakkındaki "ölüleri dirilten ilâhî ve beşerî varlık" gibi aşırı ve hattâ İslâm inancına tamamen zıt sözleri sarf ettiğine dâir açıklamalara ilâveten, daha sonra oraya gönderilen Sünnî hatibin Hz. Muhammed, Hz. Ali ve diğer sahabelerle ilgili sözlerinin İslâm inancına uygun olduğunu ve bunların dışındaki görüşlerin ise İslâm dışı olduğunu bildiren ifadelerin yer aldığını görüyoruz. Kısacası burada da, bir anlamda el-

¹⁰⁴ Bkz. *Muntazam*, 15/198, 200; *Kâmil*, 9/393-394; *Bidâye*, 12/26.

¹⁰⁵ Bkz. *Muntazam*, 15/198, 200; *Kâmil*, 9/393-394; *Bidâye*, 12/26.

¹⁰⁶ Bkz. *Muntazam*, 15/198, 200; *Kâmil*, 9/393-394; *Bidâye*, 12/26.

Kâdir'in takip ettiği siyasetin hedefi olarak ilân edilen Kâdirî akidesinin izlerini ve yansımalarını tespit edebiliyoruz.¹⁰⁷

El-Kâdir'in, Şîî liderler ve Büveyhî emiri nezdindeki bu girişimleri sırasında, Bağdat'ta her iki kesim arasında kavgalar ve kargaşalar devam etmektedir. Berâsâ Camii'nde, bu olaylar sebebiyle getirilen bir yasakla Cuma namazı kılınmamakta ve hutbe okunmamaktadır. Şîî ve Sünnî ileri gelenleri bu durumdan oldukça endişe duymaktaydılar. Zira olaylara "ayyarun"un vb. unsurların da katılıp işlerin iyice karışıp büyümesinden korkuluyordu. Zaten, bu sırada, Bağdat'ın doğu yakası, batı yakası, Rusafe Camii, Mansûr Camii gibi şehrin önemli dinî ve siyâsi merkezleri kaynamaktadır.¹⁰⁸

İşte bu ortamda, 9 Zilhicce 420/19 Aralık 1029'da Bağdat'ın önemli camilerinden Rusafe ve Medîne camilerine, Kurban Bayramı namazı kıldırılmak için görevliler tayin edildi. Ama olaylı mekân Berâsâ Camii'ne imam-hatip verilmedi. Ertesi gün, yani 10 Zilhicce 420/20 Aralık 1029 günü Kurban Bayramı'ydı ve söylediğimiz gibi Kerh halkının Berâsâ Camii'de hem görevli yoktur hem de cami yasaklıdır. Oysa Şîî kitle, bayram ve cuma namazını burada kılmak için toplanmıştı. Bu sebeple Kerh halkının ileri gelenleri, yanlarına *Nâkibu't-Tâlibîn Şerîf Murtazâ'yı* alarak, durumu el-Kâdir ile görüşmek üzere hilâfet sarayına gittiler. Bu grup, cereyan eden olayların aslında ne yaptığını bilmeyen sefihlerin işi olduğunu söyleyerek, el-Kâdir'den özür dileyip Berâsâ Camii'nde yeniden Cuma namazı kılınması ve hutbe okunması için izin istediler. Bu istek, halife tarafından kabul edildi ve buraya yeni bir imam-hatip tayin edildi ve olaylar yatıştı.

Bu olayda da görüldüğü gibi, kanaatimizce, el-Kâdir tarafından takip edilen dengeli, kararlı ve etkili bir siyasetle, iki cemaat arasındaki olaylar ve gerginlik bir defa daha yatıştırılmış ve hatta oraya tayin edilen görevliye, her iki cemaatin şüphesini, tepkisini doğuracak ve infial uyandıracak imalı konuşmalardan sakınması söylenerek bir daha böyle olayların çıkması önlemeye çalışılmıştır.¹⁰⁹ Her ne olursa olsun, ortaya çıkan sonuçtan öyle anlaşılıyor ki, bu olaylar sebebiyle Şîî kitle özür dilemiş, hattâ kimi Şîîlerin Hz. Ali ile ilgili bazı inançlarında aşırı ve İslâm'a aykırı oldukları kabul edilmişti. Bu da bir anlamda el-Kâdir'in takip ettiği dinî ve siyâsi politikanın başarısı olarak kabul edilebilir.¹¹⁰ Zaten, görüldüğü üzere, olayların bastırılmasında Büveyhî idaresi devre dışı bırakılmış ve böylelikle Abbâsî hilâfetinin otoritesi yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Bağdat'ta siyâsi ve dinî inisiyatif hemen hemen el-Kâdir'in eline geçmiş durumdadır.

Sözünü ettiğimiz faaliyet ve siyasetiyle Abbâsî hilâfeti tarihine, özellikle de Ehl-i Sünnet mezhebinin yeniden dirilişine ve kurumsallaşma sürecine pek çok katkıda bulunarak büyük ölçüde damgasını vurduğunu söyleyebileceğimiz el-Kâdir 11 Zilhicce 422/19 Kasım 1031 Pazartesi günü vefat etmiş ve yerine oğlu el-Kâim Abbâsî halifesi

¹⁰⁷ Bkz. *Muntazam*, 15/198-200.

¹⁰⁸ Bkz. *Muntazam*, 15/200-201.

¹⁰⁹ Bkz. *Muntazam*, 15/201; *Kâmil*, 9/394; *Bidâye*, 12/26; Henri Laust, "Les Agitations", 173.

¹¹⁰ Bkz. Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsi*, 94-95.

olmuştur.¹¹¹ Öte yandan, el-Kâdir'in hedeflerine ve siyasetine her bakımdan destek olan Sultan Mahmûd da ölmüş ve yerine oğlu Mes'ûd geçmiştir¹¹²

NETİCE

Netice olarak görüldüğü gibi, kaynaklarımızın verdiği bilgiler çerçevesinde incelemeye çalıştığımız el-Kâdir döneminde Bağdat'ta cereyan eden dinî ve siyasî hadiseler ve bunların tüm İslâm dünyasındaki yansımaları, onun takip ettiği politikalara rağmen, elbette tamamen sona ermemiştir ve bitmeyecektir. Çünkü bu olayların geçmişi büyük ölçüde, Hz. Muhammed'in vefatını müteakip Müslümanlar arasında ortaya çıkan "İmamet-Hilâfet" meselesine dayanmaktadır ve onun çevresinde dallanıp budaklanmış ve gelişmiştir. Ancak tarihî hadiselerden anlaşıldığı kadarıyla, el-Kâdir'in mevzu bahis Ehl-i Sünnet inancının korunması ve müdafaasına yönelik politikası ve bunun merkezine yerleştirilen, Abbâsî hilâfetinin gücünü ve otoritesini yeniden tesis etmeyi amaçlayan siyaseti daha sonra el-Kâim zamanında da devam etmiştir.¹¹³ Zira bu gelişme ve siyaset Gaznelilerin yerine tarih sahnesine çıkmış bulunan Selçukluların takip ettikleri Sünnî ve Abbâsî yanlısı siyasetleriyle yeni boyutlar kazanmıştır. Bu bağlamda, bilindiği gibi Selçuklular, Şii-Büveyhî Devleti'ni ortadan kaldırmış ve Fâtımiler karşısında Abbâsîler lehine önemli başarılar kazanmıştır. Ama her hâlükârda, İslâm dünyasında hem Şii hem de Sünnî kitle varlığını devam ettirmiştir ve devam edecektir.

¹¹¹ Bkz. *Muntazam*, 15/217; *Kâmil*, 9/414-416; *Bidâye*, 12/31.

¹¹² Bkz. *Muntazam*, 15/211-212; *Kâmil*, 9/398-400; *Bidâye*, 12/31.

¹¹³ Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Genç, *Fâtımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsiri İsyanı*, 98-115, 116-170.